

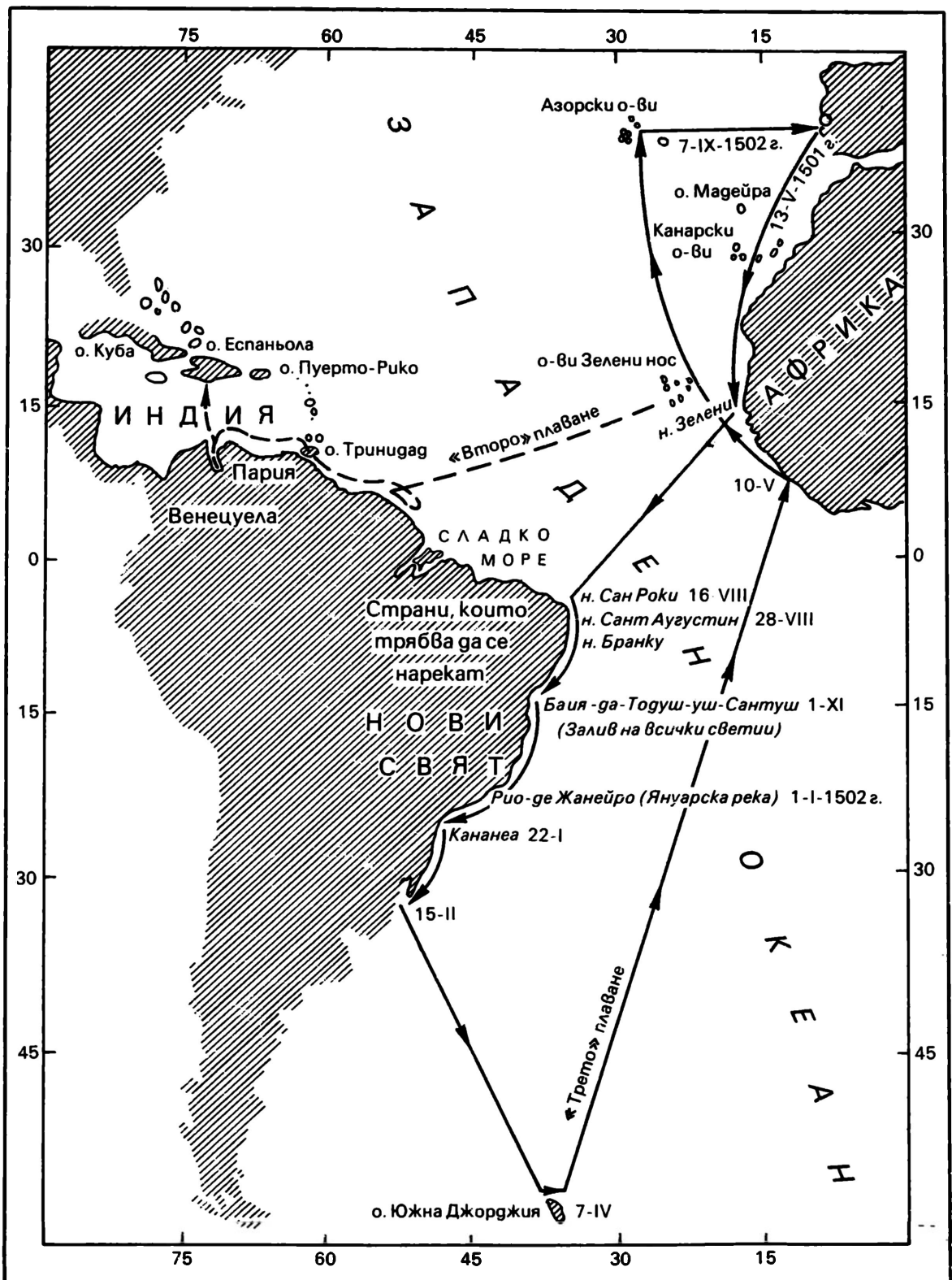
СТЕФАН ЦВАЙГ

ДЪРЖАВНО
ИЗДАТЕЛСТВО
НАУКА
И ИЗКУСТВО

Америко

Ancipuzo

СТЕФАН ЦВАЙГ

Америго

Повест за една историческа грешка

Превела от немски
НОНА ТОНЕВА-РАДЕВА

НАУКА И ИЗКУСТВО
СОФИЯ — 1984

Защо Америка е наречена Америка?

Известно е, че този континент е открит от Христофор Колумб, но е наречен на името на Америго Веспучи. Как все пак е станало така, че Америка не е именувана в чест на своя откривател? Книгата на Стефан Цвайг прави опит да разреши тази загадка. Той анализира историческите факти и показва как преплитането на случайностите, заблужденията и недоразуменията доведе до това, че името на човека, комуто по същество не принадлежи честта за откриването на огромния континент, понесе неговото име. Историята обаче все още не е казала своята последна дума за произхода на името Америка.

Stefan Zweig

AMERIGO

Die Geschichte eines historischen Irrtums 1944

Bergmann Fischer Verlag

Stochholm

© Нона Тонева-Радева, превод, 1984
с/о Jusautor, Sofia

Индекс Ч830

Митарствата на едно име

Тази книга представя една историческа загадка. Защо откритата от Колумб земя се нарича Америка? Само по себе си това несъответствие е достатъчно да държи буден интереса на поколенията. Но странностите съвсем не свършват дотук. Оказва се, че „узурпаторът“ на незаслужена слава Америго Веспучи през целия си живот не е подозирал каква роля му е отредила историята. Нито пък Колумб е предявил някога претенции за своя приоритет, нещо повече, те поддържат дружески отношения до края на дните си. И когато през 1512 г. към църквата в Севиля се отправя шествие с останките на някакъв „главен пилот на търговската палата“, зад ковчега пристъпят само няколко души. Така необичайно тихо от света си отива кръстникът на „Новия свят“. Шест години преди това (през 1506 г.) в едно отдалечено имение на Испания е склопил очи, почти забравен, и Христофор Колумб. Отишъл си е с неугасналата вяра, че е проникнал в „богатите царства на Земята“, в приказната Индия. Свършил е земният път на двамата доблестни мъже, за да лумне над техните кръстове най-разпаленият и най-продължителен спор в историята. Впрочем географска или историческа е основата на този спор? Кой го разпалва? Как са се породили грешките и заблудите? Защо още няма окончателно мнение науката? (Но коя наука?)

Опит да се проникне „отвътре“, от психологическата страна на дългата поредица от грешки и заблуди пред-

ставява книгата на Стефан Цвайг „Америго“. Към това име авторът е прибавил подзаглавие „Повест за една историческа грешка“. Но за разлика от останалите романизувани исторически портрети тук големият австрийски писател не се занимава толкова с психологията на личността. Фигурата, образът на Америго не се очертава пред читателя със свои характерни черти, като носител на тенденциозен хуманистичен патос. Тук авторът се е стремил да проникне в „психологията на събитието“, да прозре зад онова странно подреждане на ситуации и факти, довело до първото объркване. Недоразуменията по-нататък тръгват едно след друго, намесват се страсти, избухват вражди. Стефан Цвайг пише: „Без дори да са подозирали това, славата на единия ще воюва срещу славата на другия.“

Личността, в същност дори делата на Америго са твърде сложни и двусмислени. Съзнавайки това, Стефан Цвайг не прави опит да представи един цялостен характер. Неговата повест няма претенции да обхване всички известни данни от биографията на Америго, колкото и те да са оскъдни. Формата на изложение следва само във външните особености чертите на историческата биография. В същност авторът се опитва да проследи митарствата... на едно име. Един от подвъпросите тук е дали съзнателно Веспучи си е приписал някои от плаванията в периода от 1497 до 1504 г., когато е описал новия континент, или това е станало въпреки неговата воля? Не са малко фактите, които говорят, че поне две от неговите общо четири плавания „дублират“ останалите. Сведенията за тях историците черпят от писмата до Пиеро Содерини — виден флорентинец, приятел на Веспучи от детство. На тези плавания Цвайг почти не отделя внимание, само бегло спо-

менава за тях, насочвайки своя интерес към втория център на интригата — тяхното достоверно или фалшифицирано описание от самия Америго.

Първите две плавания били извършени, докато Веспучи е на испанска служба, останалите две — на португалска. За първи път той напуснал бреговете на Кадис през 1497 г. След като достигнали Канарските острови, четирите кораба на експедицията се отправили на югозапад. Около 30 дни били необходими, за да съзрат очертанията на земя, която по указанията от Веспучи координати съответствува приблизително на Централна Америка (залива Хондурас). Своите преживявания и наблюдения на новата земя морякът-учен описва твърде пластично. Той разказва за град, подобен на Венеция, с много канали, състоящ се от 44 дървени къщи. Испанците пленили няколко от местните жители и отплавали в северозападна посока. През месец юли 1498 г. според думите на Америго те достигнали „една от най-богатите страни на Земята“. Плавайки близо до сушата, корабите се приближили до „Острова на людоедите“. Тук испанците влезли в бой с местното население и пленили много островитяни. По думите на Америго експедицията се завърнала в Испания с 222 индийски роби. За сметка на това злато и скъпоценни камъни намерили твърде малко.

За това „първо“ плаване на Веспучи повечето изследователи считат, че е само „лингвистичен дубликат“ на истинското, второ, извършено под командуването на Алонсо де Охеда, исторически доказано с редица факти и документи. То се състояло през 1499 — 1500 г. Само с два кораба и екипаж от около 60 души Алонсо де Охеда постигнал забележителни географски резултати. Експедицията била финансирана твърде слабо, самият

Охеда нямал средства, а получил помощ от флорентинските банкери. Един по-продължителен преход от делтата на Ориноко през открития от Колумб проток между континента и остров Тринидад до Карибско море влошил финансовото ѝ състояние почти катастрофално. На всичко отгоре злато и скъпоценни камъни така и не се появявали. За сметка на това испанците често влизали в бой с местното население и се опитвали да отвлечат колкото се може повече роби. Така или иначе финансовите резултати от експедицията били нищожни, но географските надминавали всички очаквания. Открити били освен бреговете на Гвиана и делтата на Ориноко една голяма част от южното крайбрежие на Карибско море с островите Парагуана и Гоахира, Венецуелският залив и лагуната Маракайбо, също така — остров Кюрасао. В обширния залив на запад от полуостров Парагуана испанците видели множество селища, построени над водата. В чест на „царицата на Адриатика“ този залив бил наречен Венецуела („Малката Венеция“). За двата месеца преход от Гвиана до Гоахира мореплавателите преминали покрай земна ивица с дължина повече от три хиляди километра. При това те видели, че Земята се простира още далеч на югоизток и на запад. Това могло да бъде само нов, неизвестен по-рано континент и този извод направил пръв не Америго Веспучи, а друг един участник в експедицията — Ла Коса.

На всички тези сведения Ст. Цвайг почти не се спира, а само бегло споменава за различните догадки и спорове по тях. Но и тук има твърде интересни факти. Световната си слава Америго не дължи нито на първото (вероятно измислено), нито на второто, исторически документирано, а на третото плаване — тогава, когато

в очите на своите съвременници открил „Новия свят“. Подготовката за това пътуване е предприета веднага след като един кораб, изпратен от Педро Алвариш Кабрал в 1500 г. се завърнал в Лисабон с новината за нов остров (Бразилия), открит в Атлантическия океан по пътя за Индия. Островът бил наречен отначало Вера Крус (Истинският кръст), после Санта Крус (Светият кръст), но много по-често го наричали Острова на папагалите, тъй като Кабрал изпратил оттам на португалския крал няколко папагала. Тогава още никой не свързвал острова с откритата от Колумб Индия. Но неговото местоположение било удобно с оглед ремонта на корабите и попълването на запасите. За изследването му била организирана експедиция от три кораба. В нея участвувал и Америго, но не като капитан, а вероятно като „космограф и математик“ (астроном). Тъкмо по време на това плаване той придобил възможност да даде воля на въображението си в трите писма до Пиеро Содерини и да опише най-невероятни случки и обичаи по новооткритите земи. Жителите на островите Зелени нос, Сан Роки и т.н. характеризирал като „свирепи людоеди“ (той сам бил видял селище, където осолено човешко месо висяло пред домовете, така както в испанските кухни виси изсушено месо от дивеч).

С такива ярки думи, изписани на латински, Америго спечелва безсмъртие. Но на какво от казаното може да се вярва? Докъде се простират фактите и откъде започват измислиците? Писмата на Америго въпреки „научния“ латински са написани живо, с цветисти изрази и пълнокръвни образи. Така някои съмнителни от историческа гледна точка неща в художественото осветление на автора някак леко и естествено минават за истини. Но как да се обясни например това, че на су-

шата някъде около 32-ия градус южна ширина португалските офицери единодушно решили да му поверят ръководството на експедицията? По-нататък, с каква цел мореплавателите се отправили към Южния Атлантук? (По такъв начин експедицията станала първата, която е плувала в южноатлантически води). В своето опиянение пред новите открития съвременниците на Веспучи не се тревожели от подобни въпроси. А единствен източник за издирване на истината остават писмата на самия Америго. От тях научаваме и за четвъртото плаване, извършено от него през 1503 — 1504 г. на португалска служба под командването на капитан Гонсалу Куелю. Но постиженията на тази експедиция били значително по-скромни. Открит бил само един малък остров по крайбрежието на Бразилия — Фернандо ди Нороня.

Както вече бе отбелязано, всички тези факти, споровете около действителните или предполагаемите плавания на Веспучи не занимават твърде много Ст. Цвайг. Предмет на неговата повест са преди всичко курьозите, странностите и случайното съвпадение на различни „исторически“ и географски грешки, избуялите лични амбиции и „научни“ страсти, довели до възникването на един мит — мита около името и делото на Америго Веспучи. Измамник или неволен участник в своето митологизиране е самият Америго? Съзнателно ли се е устремил към безсмъртието с нечестни цели или нехайното „разкрасяване“ на фактите от едно-две действителни плавания помагат на легендата? Как са действували скритите пружини на човешката психика през различните исторически периоди, дали обилна храна на заблудите и парадоксите?

В действителност още в началото се появяват хора,

които оспорват разрасналата се като лавина слава на Веспучи. Първото боязливо възражение идва от един странен човек, математик, астроном, лекар. Идва по странен начин (как всичко тук е необичайно!) от мислител, който има съвсем малко общо с мореплаване и география, но е човек, отличаващ се с буден, антидогматичен ум и скептичен дух, качества, които в крайна сметка го изпращат на кладата. Характерен е неговият образ, щрихиран от Цвайг с присъщия му интерес към неповторимото у човека, към неговата природна даденост. Ето някои от тези черти: „Сервет е любопитен образ в историята на мисълта, полугений, полубезумец, недоволен, съмняващ се във всичко блуждаещ дух, който смята за необходимо да защити своето лично мнение във всяка област на науката в най-остра форма. Но на този в действителност несъздал нищо човек е присъщ един забележителен инстинкт — да се докосва навсякъде до решаващи проблеми.“ Следвайки логиката на своя характер, Сервет пръв се опълчва срещу всеобщото преувеличаване на славата на Веспучи. Но неговият аргумент е твърде неубедителен, твърде слаб — Америго бил пътувал в състава на експедицията само като търговец. Разбира се, това се оказва недостатъчно, но така или иначе изказано е съмнението, че в славата на Веспучи не всичко е наред. Все още липсват доказателства, липсва авторитетен глас, в който ще се вслушат учените и на когото ще повярват масите. Най-после се е намерил човек достатъчно силен, с необходимата тежест сред учения свят и с голяма популярност сред масите. Това бил великият епископ Лас Касас — жив свидетел от епохата на откритията. Неговата пасторска безпристрастност отстранявала всякакви съмнения и гарантирала чувството му за справедливост. Останал

дълги години в новите части на света, той пръв описал зверствата на конкистадорите с потресаваща сила. При едно от завръщанията си в Испания той се натъкнал на някаква чуждестранна карта или книга, в които новооткритата земя била означена с името Америка. Твърде неубедителен се сторил на епископа обичайният аргумент, разпространен по това време, че Колумб открил само Антилите, а Веспучи — самия континент. Бащата на Лас Касас лично съпровождал Колумб при второто му пътешествие, следователно няма по-компетентен от него за преценка на събитията. Присвояването на славата на Колумб от този Америго се сторило на стария пастор кощунство. Той се заел внимателно да проучи съобщенията на Америго. „Изведнъж в тази комедия от грешки настъпва нов, гротескен поворот, пише Ст. Цвайг, който тласка и без друго доста обърканото кълбо в съвсем лъжливо направление“. Оказва се, че вследствие на печатна грешка или произволна корекция в латинското издание вместо думата Лариаб (някакво място, където Веспучи бил слизал през време на първото си плаване от 1497 г.) е написана думата Париас. Излизало така, сякаш Веспучи е стъпил на новата земя една година преди Колумб. За Лас Касас вече нямало съмнение, че той е изправен пред груба фалшификация. Този Америго след смъртта на адмирала се възползвал от добрата възможност и се представил в „чуждестранните книги“ (понеже в Испания биха го разобличили) за откривател на континента. Освен всичко останало Лас Касас доказал, че Веспучи е пътувал за Америка през 1499 г. а не през 1497 и е премълчал името на Охеда.

И така благодарение само на една печатна грешка цялата Вавилонска кула от заблуждения се разклаща

до основите, но все още решителният удар не е нанесен. Ако не друго, тази уязвимост на легендата предизвиква интереса на учените. Започват откритията на многобройните несъответствия, неясноти и грешки в писмата на Америго. Постепенно изплува на повърхността съмнението за достоверността на плаванията. Особени резерви събуждало първото плаване, което не се споменава в нито един документ, а много от описаните детайли се срещат при разказите за второто. Никой досега не е могъл да докаже истинността на първото плаване. Не закъснява и решителният удар върху дървото на измамата. Въз основа на фактите от още неиздадената книга на Лас Касас испанският историк Ерера доказва окончателно, че датите в труда на Веспучи са неверни и че той е плавал в 1499 г. под командването на Охеда.

През XVII век Америго е унищожен, славата на Колумб е възстановена. Но славата е с „глава на Янус“. За да има величие, нужно е нечие падение. Очите, които гледат нагоре, обикновено не виждат това, което стъпкват краката. За да се възхитим от красотата на Есмералда, трябва да имаме пред очи уродливостта на Квазимодо. Единият мит трябва да израсне върху останките на другия, както пише Ст. Цвайг, „легендата на Колумб се противопоставя на легендата на Америго“. Всяко следващо столетие отмества „стрелката на славата“ към единия или към другия полюс. Когато бива намерен някой документ, било испански, португалски или флорентински, той показва Веспучи като честен и достоен човек, но щом бъде разтворено неговото съчинение, пред очите на читателя се разкрива един празнодумец и самохвалко.

Докато не идва поредната, зашеметяваща кулмина-

ция. През 1924 г. италианският историк Алберто Маняги издава книгата „Америго Веспучи“ в два тома. И тук всичко е „обърнато с главата надолу“. Досега обвиненията срещу Веспучи се отнасят до измислиците и самохвалствата в двете му съчинения „Mundus Novus“ и „Qutor Navigationes“. Маняги поставя под съмнение вече не плаванията на Америго, а достоверността на написаните от него 32 страници текст! Стрелката отново стремително затрептява между възхвала и позор, гротескно-бутафорната въртележка от „факти“ и „измислици“ се завърта този път в обратна посока. Напомнят се изказаните от Хумболт съмнения относно непочтеността на изнесените от Веспучи факти. Споменават се дори отчаяните опити на бразилския историк от XIX век Варнхаген да докаже, че Америго е извършил в действителност и първото, толкова оспорвано плаване от 1497 — 1498 г. Според Маняги истинни са само трите писма до Лоренцо ди Медичи, а прославените произведения „Новият свят“ и „Четириплавания“ трябва да се смятат за недостоверни и съдържащи множество добавки, свободни редакции и измислици.

В същност цялата книга на Ст. Цвайг се опира на версията на Алберто Маняги. И макар от времето на нейното първо издание да са изминали около 60 години, нови данни, които я опровергават или потвърждават, все още няма. Тази постановка на италианския учен в най-голяма степен преодолява множеството противоречия и несъответствия, но и тя засега поне сред научния свят се приема само като хипотеза.

Що се отнася до истинския образ на Америго, Ст. Цвайг му отделя десетина странички. Това е една кратка биография с няколко психологически характеристики.

ки, обосноваващи по-възловите моменти от живота му. Един живот на честен, неуспешен среден търговец, който по капризите на историята е издигнат върху най-високия гребен на славата благодарение на поредица парадокси, грешки и заблуди, изградили Вавилонската кула на един мит — мита за узурпиране славата на Колумб. И така Колумб е открил Америка, но не е знаел, че това е Америка, а Веспучи никога не е откривал Америка, но пръв е осъзнал, че това е нов континент. По такъв начин според Ст. Цвайг Веспучи действително „завършва“ откриването на Америка, понеже всяко откритие... „става важно не само благодарение на този, който го прави, а още повече благодарение на този, който разкрива истинския смисъл, неговата действена сила“:

Така австрийският писател, макар и в един по-неочакван план, вече не от позицията на фетишизирания хуманизъм, залегнал в основата на серията биографични очерци за велики личности (Магелан, Фуше, Еразъм, Мария Стюарт), отново достига до своята любима идея за човека като самовластно творческо начало на историческия прогрес. Все пак не самата игра на случки, объркването на ситуации и намесата на лични страсти довеждат до така странното кръщаване на новото откритие. Америго пръв е промислил, осъзнал, обхванал със своя дух идеята за новата земя, разбрал е, че тя е континент и така актът на познаването, който, разбира се, е чисто хуманен, вече е достоен да приеме името на своя създател. Сам свидетел на най-големи социални и политически катаклизми (роден е в 1881 г., самоубил се е в 1942 г.). Стефан Цвайг е чувствувал нещо сродно в онази отдалечена епоха, когато великите географски открития изменили до корен света. Но до-

като тогава пръв „мореплавател“ на човешкия гений е бил разумът, на два пъти в своя живот (през двете световни войни) Ст. Цвайг е свидетел на неговото главоломно детрониране. И ако тогава оръжието на проникващия разум са огънят и мечът, времената, които познават неговия упадък, раждат хора като Цвайг, за когото Рихард Фридентал казва: „Той беше гений на дружбата.“

„Човекът“ на Ст. Цвайг е в голяма степен вън от социалната среда. Със своите „изключителни качества“ и воля той е неин властелин или роб. Но като роб или като господар, като служител на светлината или на мрака той е едновременно начало и средоточие на световния напредък, творец и създател на историята. Затова не се ли опровергава сам Стефан Цвайг, като показва в своята „комедия от грешки“ как един сравнително невзрачен човек става оръдие в ръцете на толкова честни и нечестни амбиции, предмет на спорове, които прерастват във вражди, вдъхновител на лични страсти и намерения? Човекът, който даде своето име на четвъртата част от Земята..

Иван Младенов

Америго

Кой е човекът, на чието име Америка е наречена „Америка“?

На този въпрос всеки ученик ще отговори бързо и без колебание: Америго Веспучи.

Но вторият въпрос ще предизвика колебание и несигурност дори у възрастните, въпросът: защо в същност тази част на света е кръстена тъкмо на името на Америго Веспучи? Защото Америка била открита от Веспучи? Той не я е открил! Или може би затова, че той пръв стъпил не само на крайбрежните острови, а и на самия континент? Не и затова, тъй като първи стъпили на континента Колумб и Себастиан Кабот¹, а не Веспучи. А може би, понеже Веспучи лъжливо твърдял, че стъпил пръв там? Той никога не е изявявал пред която и да е инстанция правата си на първооткривател. Или може би като учен и картограф е предложил името си на тази земя просто от честолюбие? Не, той никога не е правил това и по всяка вероятност, докато е бил жив, въобще не е узнал, че новооткритата земя е била наречена на негово име. Но защо, щом не е извършил нищо от всичко това, защо тъкмо нему се паднала честта да бъде увековечено името му за вечни времена? Защо тогава Америка не се нарича Колумбия, а Америка?

Станалото е една наистина заплетена верига от случайности, заблуди и недоразумения; това е историята на един човек, който въз основа на едно пътешествие,

което не е извършил никога — при това самият той никога не е твърдял да го е направил, — завоювал необикновената слава да се нарече на негово име четвъртата част на нашата земя. Вече четири столетия това наименование учудва и дразни целия свят. И всеки път обвиняват Америго Веспучи, че е постигнал тази чест вероломно, по пътя на нечисти и тъмни машинации; и всеки път нови научни инстанции разглеждат делото по обвинение на Америго Веспучи в „измама въз основа на измислени или изопачени факти“. Едни оправдават Веспучи, други го осъждат на вечен позор и колкото по-неоспоримо защитниците доказват неговата невинност, толкова по-страстно противниците му го обвиняват в лъжа, фалшификация и кражба. Днес тези полемики с всичките техни хипотези, доказателства и контрааргументи изпълват цяла библиотека; за едните кръстникът на Америка е „*amplificator mundi*“*, един от големите хора, разширили границите на нашия свят, откривателят, мореплавателят, великият учен, а за другите — най-нахалният лъжец и измамник в историята на географията.

На чия страна е истината — или да кажем по-предпазливо: най-голямата вероятност за истина?

В наши дни случаят Веспучи отдавна вече е престанал да бъде проблем за специалистите — географи и филолози. Това по-скоро е задача за съобразителност, в която всеки любопитен може да опита силите си, и при това лека игра, с малко фигури, които лесно се обхващат с поглед, понеже цялото литературно творчество на Веспучи, което ни е познато, заедно с всички документи обхваща общо четиридесет — петдесет страници.

*„Този, който разширява света“ (лат.) -- бел. прев.

Затова си и позволих да подредя още веднъж фигурите и да разиграя отново ход след ход прочутата майсторска партия на историята с всичките ѝ изненадващи и погрешни ходове.

Единственото изискване от географски характер, което моето изложение предявява към читателя, е: да забрави всичко, което знае по география благодарение на нашите подробни атласи, и да изключи напълно от съзнанието си представата за формата и повърхнината на Америка, дори нейното съществуване. Само този, който съумее да си представи напълно мрака и неизвестността на онова столетие, само той ще може да почувствува изумлението и ентусиазма, обхванали онова поколение, когато в безбрежното дотогава пространство започнали да се очертават първите контури на една неподозирана дотогава земя. Но когато човечеството открива нещо ново, то желае да му даде име. И когато чувства възхита, то иска радостта му да бликне във възторжен вик. Щастлив беше денят, в който вятърът на случайността изведнъж довя едно име; и без да пита дали това е справедливо, или не, човечеството прие нетърпеливо звънката, лекокрила дума и поздрави своя нов свят с новото, с вечното му име „Америка“.

Историческа обстановка

*Anno** 1000. Тежък, тягостен сън е сковал Западния свят. Очите са твърде уморени, за да се оглеждат зорко наоколо, чувствата са твърде притъпени, за да проявят любопитство. Духът на човечеството е парализиран като след смъртно опасна болест; то не иска да знае нищо повече за света, в който живее. И още по-странно: всичко, което хората знаеха за него от по-рано, са го забравили по непонятен начин. Отвикнали са да четат, да пишат, да смятат, дори кралете и императорите не са вече в състояние да поставят подписа си върху пергамента. Науките са се превърнали в сковани теологически мумии, ръката на смъртния вече не е способна да възпроизведе в рисунка или скулптура собственото си тяло. Сякаш над всички хоризонти тегне непроницаема мъгла. Никой вече не пътешествува, никой нищо не знае за чуждите земи; хората се укриват в замъци и градове от дивите народи, които непрекъснато нахлуват от Изток. Живеят натясно, живеят на тъмно, живеят без смелост — тежък, тягостен сън е сковал Западния свят.

Понякога в тази тежка, тягостна дрямка проблясва неясен спомен за това, че някога светът е бил по-друг — по-широк, по-богат на багри, по-светъл, по-възторжен, пълен със събития и приключения. Нима през всич-

*В година (лат.) — бел. прев.

ките тези страни не са минавали някога пътища, нима по тях не са крачели римските легиони, а след тях ликторите*, пазителите на реда, мъжете на закона? Нима не е имало някога един мъж на име Цезар, който завоювал и Египет, и Британия, нима не са плували триреми** към земите отвъд Средиземно море, накъдето от страх пред пиратите отдавна вече нито един кораб не се осмелява да пътува? Нима някога си един цар на име Александър не е стигнал чак до Индия — тази легендарна страна, — а се върнал обратно през Персия? Нима не е имало в миналото мъдреци, които умеели да четат по звездите, знаели каква форма има Земята и владеели тайната за човека? За всичко това би трябвало да се прочете в книгите. Но книги вече няма. Би трябвало да се пътешествува, да се видят чуждите земи. Но вече няма никакви пътища. Всичко е отминало. А може би е било само сън.

Тогава за какво да се мъчи човек? За какво да напруга още веднъж сили, щом наближава краят? Възвестено е, че в 1000-та година ще настъпи краят на света. Бог е осъдил хората заради многото им грехове — така проповядват свещениците от амвона — и в първия ден на новото хилядолетие ще започне денят на Страшния съд; обезумели, с разкъсани дрехи и с горящи свещи в ръце хората се стичат в огромни процесии. Селяните изоставят полята, богатите продават и прахосват имуществото си. Та нали утре ще се появят на своите ку-

*Ликтор (лат.) — в древния Рим лице, което придружавало представител на висшата администрация и носело сноп пръчки с брадвичка в тях — бел. прев.

**Трирема — древноримски платноходно-гребен военен кораб с три реда весла — бел. прев.

лести коне те, конниците на Апокалипсиса²; денят на Страшния съд приближава. Хиляди и хиляди хора коленичат в църквите през нощта, в тази последна нощ, и чакат пропадането на света във вечния мрак.

Анно 1100. Не, светът не е загинал. Бог отново е проявил милосърдието си към своя човешки род. Той може да живее по-нататък. Той трябва да живее, за да свидетелствува за добрината божия, за божие величие. Трябва да се благодари богу за милостта му. Тази благодарност трябва да се възвиси към небето като молитвено повдигната ръка; и така израстват храмовете и катедралите, тези каменни колони — опори на молитвата. А към Христос, посредника на божията милост, трябва да докажем любовта си. Може ли да се търпи още мястото на неговото страдание и светият му гроб да са в нечестивите ръце на неверниците? Ставайте, рицари на Запада, ставайте, верующи — всички на Изток! Нима не чухте този зов: „Бог повелява така!“ Излезте от крепостите, от селата, градовете! Напред, напред в кръстоносен поход през земи и морета!

Анно 1200. Светият гроб господен е освободен и отново загубен. Напразно е бил кръстоносният поход и все пак не съвсем напразно. Защото в този поход Европа се пробужда. Тя е усетила собствената си сила, измерила е собственото си мъжество, открила е отново колко много нови и незнайни неща съществуват в просторите на божия свят: други земи, други плодове, други тъкани, други хора, животни и нрави под други небеса. На Изток, удивени, засрамени, рицарите, придружени от своите селяни и слуги, са видели как угнетено и натясно живеят у дома си, в онези затънтени места на Запад, и как богато, изтънчено и пищно живеят сара-

цините*. Тези езичници, които хората от Запада презират от разстояние, имат гладки, меки, леки тъкани от индийска коприна, пухкави и блестящи с цветовете си килими от Бухара; те имат и подправки, и билки, и благовония, които възбуждат и окрилят чувствата. Корабите им плават до най-отдалечените страни, за да носят оттам роби, перли и искрящи камъни; техните кервани бродят по безкрайни пътища; не, те не са груби и невежи хора, както всички смятат — те познават Земята и нейната тайна. Те имат карти и таблици, върху които е записано и отбелязано всичко. Имат мъдречи, които познават хода на небесните тела и законите, по които те се движат. Завоювали са земи и морета, заграбили са всички богатства, цялата търговия, всички наслади на битието и пак не са по-добри воини от германските и френските рицари.

Как са постигнали това? Учили са. Те имат школи, а в школите — ръкописи, в които се разказва и обяснява всичко. Те познават мъдростта на древните учени от Запада и са я умножили с нови знания. Така че за да се завладее светът, трябва да се учи. Не бива да се пилеят силите само в турнири и диви пиршества, а трябва умът да се направи гъвкав и остър и пъргав като острието на толедска сабя. Следователно трябва да се учи, да се разсъждава, да се изследва, да се наблюдава! В неспокойно съперничество израстват един след друг университети — в Сиена и Саламанка, в Оксфорд и Тулуза, всяка европейска страна иска да завоюва науката най-напред за себе си; след стотици години равнодушие човекът от Запада отново се опитва да проникне в тайните на Земята, небето и човека.

*Сарацин име, давано на арабите по време на средновековието, по-късно на всички мохамедани — бел. прев.

Anno 1300. Европа е разкъсала богословската качулка, която закриваше погледа ѝ към света. Няма никакъв смисъл вечно да се размишлява само за бога, няма смисъл непрекъснато схоластично да се тълкуват и обсъждат старите текстове. Бог е създателят на всичко и като е сътворил човека по свой образ и подобие, той иска човекът да бъде също творец. Във всички изкуства, във всички науки са оставени в наследство образци от гърците, от римляните; може би тези образци ще могат да бъдат достигнати, може би човекът отново ще може да направи онова, което някога можеха хората от античността. Защо не — даже може те да бъдат надминати. В ново дръзновение пламва Западът. Отново се пишат стихове, отново се рисува, философствува и, виж ти, даже сполучливо. Чудесна сполука. Появяват се Данте, Джото, Роджър Бейкн³, майсторите-строители на храмове. Едва що раздвижил отвикналите си от полет криле, освободеният човешки дух се понася бързо надлъж и шир.

Но защо земята под него е все още толкова тясна? Защо земният, географският свят е толкова ограничен? Отвсякъде само море, море и море, около всички брегове, а това означава непознатото и недостъпното — този необозрим океан, „*ultra nemo scit quid contineatur*“*, за който никой не знае какво крие той. Единственият път към мечтаните земи на Индия води на юг, през Египет, но той е затворен от езичниците. А зад стълбовете на Херкулес⁴, през Гибралтарския проток не се осмелява да мине нито един смъртен. По думите на Данте този проток ще означава во век и веков край на всички приключения:

*Никой не знае какво лежи след него“ (лат.) бел. прев.

..... quella foce stretta
Ov'Ercole segnò li suoi riguardi
Acciocchè l'uom piu oltre non si metta.“*

Уви, никакъв път не води към „mare tenebrosum“**, нито един кораб, насочил своя кил в тази тъмна пустош, няма да се върне оттам. Човекът трябва да живее в пространството, което не познава; той е затворен в един свят, чиито граници и образ никога не ще познае истински.

1298 година. Двама възрастни, брадати мъже, придружавани от един младеж, вероятно син на един от тях, пристигат с кораб във Венеция. Те носят необикновено облекло, каквото още не са виждали никога на Риалто*** дълги жакети от дебело сукно, обточени с кожа, и странни висящи украшения. Но още по-странно: тези трима чужденци говорят най-чистия венециански диалект и твърдят, че са венецианци и че се наричат Поло, а по-младият — Марко Поло. Естествено не може да се гледа сериозно на това, което те разказват. Били тръгнали преди повече от две десетилетия от Венеция, преминали Московското княжество и през Армения и Туркестан стигнали до Манги — до Китай, където живели в двора на най-могъщия владетел на земята Кубла хан⁵. Пребродили цялата му огромна империя, в сравнение с която Италия приличала на стръкче карамфил до дънера на дървото. Достигнали

* „.... кога стигнахме теснините тез,
де на света границите най-дирни,
положил е безсмъртний Херкулес.“

„Ад“, песен XXVI, прев. Конст. Величков (1957 г.) — бел. прев.

** „Море на тъмнината“ (лат.) — бел. прев.

*** Риалто мост с магазинчета във Венеция бел. прев.

края на света и там отново видели океана. А когато след години великият хан ги освободил и за вярната им служба ги дарил с много подаръци, те се отправили към родината по този океан — минали най-напред покрай Ципанго* и Островите на подправките, след това покрай големия остров Тапробане (Цейлон)** и покрай бреговете на Персийския залив се върнали благополучно отново в родината (във Венеция) през Трапезунт.

Венецианците слушат разказа на тримата и се смеят. Какви весели разказвачи на приказки! Още за нито един християнин не може да се каже убедително, че е достигнал онзи океан, на другия край на света, и че е стъпил на онези острови Ципанго и Тапробане! Невъзможно! Но братята Поло канят гости у дома си и им показват подаръците и скъпоценните камъни; с изумление прибързаните скептици разбират, че техните сънародници са извършили най-дръзкото откритие на тяхното време. Шумно славата им се разнася по целия Запад, за да окрили отново старата надежда: значи възможно е все пак да се стигне до Индия. Може да се стигне до тези най-богати области на Земята, а след това оттам — до другия край на света.

1400 година. Да се стигне Индия това е мечтата на новото столетие. Това е съкровената мечта и на един мъж, на принц Енрик Португалски, когото историята нарича Хенрих Мореплавателя, макар самият той никога да не е преплувал океана. Но целият живот и всичките стремежи на Енрик са подчинени на тази един-

*Ципанго — наименование на Япония според книгата на Марко Поло — бел. прев.

**Цейлон — сегашната Шри Ланка — бел. прев.

ствена мечта, pasar a donde nascen las especerias*, да стигне Индийските и Молукските острови, където растат скъпоценните канела, чер пипер и джинджифил**, заплащани в онези времена от италианските и фламандските търговци в злато. Но османлиите са затворили за „руми“ (неверниците) Червено море — най-близкия път за там, и са превърнали тази доходна търговия в свой монопол. Не би ли било едно изгодно за търговията и едновременно християнско дело, равно по стойност на кръстоносен поход, ако се нападнат враговете на Запада в гръб? Не може ли да се заобиколи Африка с кораб и по този начин да се стигне до Островите на подправките? Та в старите книги се среща невероятното сведение за някакъв финикийски кораб, който преди стотици години, като излязъл от Червено море, заобиколил Африка и след двегодишно пътешествие се върнал в родината, в Картаген⁶. Не би ли могло това да се осъществи още веднъж?

Принц Енрик събира най-учените на своето време около себе си. В най-отдалечената точка на Португалия, на нос Сагръш, където високо в стръмните крайбрежни скали се пени прибоят на безкрайния Атлантически океан, той построява дом, където събира карти и сведения по навигация; един след друг извиква при себе си всички астрономи, пилоти***. По-старите учени обявяват всяко пътуване по море през екватора за невъзможно. Позовават се на мъдреците от античността — на Аристотел и Страбон, на Птолемей. Според тях близо до екватора морето се сгъстява, става „mare rig-

*Да достигне там, където се раждат подправките (порт.) — бел. прев.

**Още ингвер (подправка) — бел. прев.

***Кормчий, шурмани, лоцмани — бел. прев.

rum“*, и корабите ще изгорят под отвесните лъчи на жаркото слънце. Никой не можел да живее в тези места, никакво дърво и никаква трева не виреела там; моряците щели да умрат от жажда по морето и от глад на сушата.

Но има и други учени, евреи и араби, които твърдят противното. Може да се рискува. Тези невероятни истории се разпространяват от мавританските търговци само за да сплашат християните. Великият географ Идриси⁷ отдавна е установил, че на юг се намира една плодородна страна, Билад Гана (Гвинея), откъдето маврите си доставяли чернокожи роби с кервани през пустинята. Учените били виждали карти, арабски карти, на които бил означен пътят около Африка. Можело да се рискува, като се тръгне по крайбрежието, особено сега вече, когато новите прибори позволяват да се определи географската ширина, а донесената от Китай магнитна игла показва посоката към полюса. Ако се построят по-големи, по-сигурни кораби, може да се опита. Принц Енрик дава разпореждането си. И дръзкото начинание започва.

1450 година. Започнало е великото дръзко дело, безсмъртният португалски подвиг. През 1419 г. е открита или по-скоро преоткрита Мадейра, а в 1435 г. — дълго търсените „*insulae fortunatae*“** на древните. Почти всяка година носи нещо ново. Заобиколен е нос Verde***, през 1445 г. е достигнат Сенегал и, виж ти — навсякъде растат палми, има плодове и хора. Сега вече новото време знае повече, отколкото мъдреците от древността

* „Лениво море“ (лат.) — бел. прев.

** „Щастливи острови“ — (лат.) — бел. прев.

*** Зелени нос (порт.) — бел. прев.

и Нуну Триштау⁸ може триумфално да съобщи от своята експедиция, че „с позволението на негова милост Птолемей“ е открил плодородна земя там, където великият грък оспорва всяка възможност за съществуването ѝ. За пръв път от едно хилядолетие насам един мореплавател се осмелява да говори с подигравка за всезнаещия мъдрец-географ. Всеки един от тези нови герои надминава в превъзходството си другия, Диегу Кау и Диниш Диаш, Кадамошу и Нуну Триштау, всеки един от тези мъже поставя на някой непознат и недостъпен дотогава бряг горд мемориален камък с португалския кръст в знак на това, че тази земя е владение на Португалия. Удивен, светът следи настъплението в Непознатото на този малък народ, който сам довежда докрай това, „което никой още не е направил“ — „feito nunca feito“.

1486 година. Триумф! Африка е заобиколена! Бартулумеу Диаш е заобиколил нос Торментозу* (нос Добра Надежда). Оттук пътят вече не води на юг. Сега трябва да се държи курс само на изток, през океана, с попътния мусон, в посоката, позната от картите, които двама евреи, изпратени при Джон Свещеника, краля-християнин на Абисиния, донесли при завръщането си на португалския крал; скоро ще се стигне до Индия. Но екипажът на Бартулумеу Диаш е изтощен и го лишава от възможността да извърши онзи подвиг, който ще прослави Вашку да Гама. Засега стига! Пътят е намерен. Вече никой не може да изпревари Португалия.

1492 година. Но може! Някой все пак е изпреварил Португалия. Случило се е нещо невероятно. Някой си Колон или Колом, или Колombo — „Christophorus qui-

* Нос на бурите (порт.) — бел. прев.

dam Colonus vir Ligurus“*, както съобщава Петрус Мартир, „един съвсем непознат човек“ — „una persona que ninguna persona conocia“ според съобщението на друг, се е отправил под испански флаг на запад през открития океан вместо на изток, около Африка, и... О, чудо на чудесата! — по този „brevissimo cammino“** е открил, както сам твърди, пътя за Индия. Наистина той не се е срещал с Хубилай хана на Марко Поло, но според думите му достигнал първо остров Ципанго (Япония), а след това слязъл в Манги (Китай). Само след няколко дни плаване щял да достигне Ганг.

Европа е удивена, защото Колумб се завръща със странни червенокожи индуси, с папагали, чудновати животни и дълго разказва за много злато. Странно, странно — значи все пак Земята е по-малка, отколкото мислеха преди, значи Тосканели⁹ е казвал истината. Нужно е да се плува само три седмици на запад от Испания или Португалия, за да стигне до Китай или Япония или съвсем близо до Островите на подправките; що за глупост тогава да се плува шест месеца около Африка, както португалците, щом Индия с всичките си несметни съкровища е толкова близо до Испания. И най-важното — Испания си осигурява с папска була¹⁰ този път на запад и всички открити по него земи.

1493 година. Колумб, сега вече не „някой си“ — „quidam“, а великият адмирал на нейно кралско величество*** и вицекрал на новооткритите провинции, повторно се отправя за Индия. Със себе си той носи писма

*Някой си Христофор Колон, лигуриец“ (лат.), т. е. генуезец — бел. прев.

**„Най-кратък път“ (исп.) — бел. прев.

***В същност испанските крале до 1519 г. били титулувани „височества“ — бел. прев.

от своята кралица до великия хан, когото твърдо се надява да срещне този път в Китай; води и 1500 души, воини, матроси, води заселници и дори музиканти, които „да развличат туземците“, освен това — каси със здрава желязна обковка за златото и скъпоценните камъни, които смята да донесе от Ципанго и Каликут в родината.

1497 година. Друг мореплавател — Себастиан Кабот, е преплавал океана, тръгвайки от Англия. И, чудно, той също е стигнал до суша. Дали това е древната „Винланд“ на викингите!¹¹ Или Китай? Във всеки случай чудесно е, че океанът, това „mare tenebroso“*, е покорен и сега е принуден да разкрие пред дръзновените една след друга тайните си.

1499 година. Радостно ликуване в Португалия, сензация в Европа! Вашку да Гама се е завърнал от Индия, като заобиколил опасния нос Добра Надежда. Той поел по друг път, по-дълъг и по-труден, а не като Колумб, който стигнал само до малки о-ви и затънтени места, но слязъл в Каликут при приказно богатите заморини¹² и видял самото сърце на Индия и нейните съкровищници. Вече се подготвя нова експедиция с ръководител Кабрал.¹³ Сега Испания и Португалия си съперничат за Индия.

1500 година. Ново събитие. По пътя си около Африка Кабрал се отклонил твърде далече на запад и на юг пак се натъкнал на материка както Кабот на север. Дали това е Антилия, легендарният остров от старите карти, или е пак Индия?

1502 година. Случват се толкова много събития, че човек не може да ги схване, разбере и възприеме; само

* „Мрачно море“ (лат.) — бел. прев.

през това десетилетие е открито повече, отколкото през изминалите хиляди години преди това. Един след друг корабите потеглят от пристанището и всеки се връща у дома с нови вести. Като че ли внезапно се е разкъсала някаква вълшебна мъгла: навсякъде — на север, на юг — изниква земя, навсякъде, където килът на кораба се обърне на запад, изниква остров; календарът с всичките си светии няма вече достатъчно имена, с които да се назоват откритите земи. Адмирал Колумб твърди, че само той е открил хиляда такива острова и е видял реки, които извират от рая. Но странно, много странно! Как така всичките тези острови, тези забележителни страни по индийското крайбрежие са останали непознати на древните народи и на арабите? Защо Марко Поло не споменава нищо за тях и колко различно е това, което той съобщава за Ципанго и Зайтун, от онова, което е открил адмиралът? Всичко е толкова объркано и противоречиво, пълно със загадки, че човек не знае какво да мисли за тези острови на запад. Дали наистина вече е направена обиколката около Земята, дали Колумб действително е бил толкова близо до Ганг, както той твърди, че тръгвайки на път от запад, би могъл да срещне Вашку да Гама, ако той плува на изток? По-малко ли е земното кълбо или по-голямо, отколкото се предполагаше? Та нали сега немските печатари са направили книгите леснодостъпни — кога ще се появи най-после някой, който да обясни всички тези чудеса! Учени, мореплаватели, търговци, князе чакат с нетърпение, цяла Европа чака. След всички тези открития човечеството иска да узнае най-после какво е открило. Решителното дело на века — това чувствава всеки — е извършено, но му липсват още смисълът и значението му.

Безсмъртие за тридесет и две страници

1503 година. В най-различни градове — Париж, Флоренция, не е известно къде по-напред, но почти едновременно се появяват няколко отпечатани листа, общо четири до шест, озаглавени „Mundus Novus“*. Като автор на този трактат, написан на латински, скоро бива назован някой си Алберикус Веспучиус или Веспутиус, който под формата на писмо до Лаурентиус Петрус Францискус де Медичи¹⁴ съобщава за едно пътешествие в неизвестни дотогава страни, което предприел по поръчение на краля на Португалия. Такива писмени съобщения за пътешествия и нови открития не са рядкост по онова време. Всички крупни търговски къщи в Германия, Холандия и Италия — Велзер, Фугер, Медичи, — а и Синьорията на Венеция¹⁵ имат свои кореспонденти в Лисабон и Севиля, които пращат сведения за всяка успешна експедиция в Индия за целите на търговската ориентация; тези писма на търговските им агенти са много търсени, понеже в същност съобщават търговски тайни, а копията им се смятат за ценност подобно на картите портулани** на новооткритите брегове. Понякога някое от тези копия попада в ръцете на предприемчив книгоиздател, който моментално го размножава на пресата си. Тези листовки, заменящи още

* „Новият свят“ (лат.) бел. прев.

** Портулан (фр.) старинна морска карта от XIII до XVII в. бел. прев.

неизвестния по онова време вестник за широката публика, искат да направят достъпни веднага интересните новини по света, затова се продават на пазарите като индулгенциите¹⁶ и рецептите. Приятелите си ги изпращат в писма или пакети; така от време на време нещо, което първоначално е било частно писмо на агента до неговия шеф, придобива гласността на напечатана книга.

От всички тези хвърчащи листове от онова време, като се почне от първото писмо на Колумб от 1493 г., в което той съобщава за пристигането си на островите „близо до Ганг“, нито един от тях не е предизвикал такъв всеобщ интерес с такива сериозни последици, както тези четири листа на съвсем неизвестния дотогава Алберикус. Самият текст предвещава известна сензация. Това писмо било преведено от италиански на латински „ex italica in latinam linguam“, „та всички образовани хора да знаят какви чудни открития са направени в тези дни“ (*quam multa miranda in dies reperiantur*), колко непознати до днес светове са намерени и какво има в тях (*quanto a tanto tempore quo mundus cepit ignota sit vastitas terrae et quod continetur in ea*). Само по себе си това панаирджийско известие вече е лакома примамка за жадния за новини свят, така че малката листовка се разпродава като топъл хляб. Многократно я препечатват в най-отдалечените градове, превеждат я на немски, холандски, френски, италиански и моментално я включват във всички сборници с пътеписи, които сега започват да излизат на всички езици; тя става граничен камък, може да се каже дори поврат в новата география, за все още нищо неподозиращия свят.

Големият успех на тази малка книжчица е напълно понятен. Защо този непознат Веспучиус е първият от

всички тези мореплаватели, който умее да разказва така добре и забавно. Обикновено на такива кораби за авантюристи се събират неграмотни скитници-моряци, войници и матроси, които не знаят дори да се подписват със собствените си имена, най-много да има още някой ехсгiбанo — сух юрист, който равнодушно изрежда фактите, или някой пилот, отбелязващ градусите на географската дължина и ширина. Така че в началото на новото столетие широката публика е все още напълно неосведомена за това, какво в същност е било открито в тези далечни земи. И ето появява се един заслужаващ доверие и даже образован мъж, който не преувеличава и не измисля, а добросъвестно разказва как на 14 май 1501 г. по поръчение на португалския крал преминал океана, като прекарал два месеца и два дни само под открито небе, което било толкова тъмно и бурно, че не се виждало нито слънцето, нито луната. Той оставя читателят да съпреживее всички ужаси, разказва как изгубили всяка надежда да достигнат благополучно брега, корабите им пропускали вода и били вече проядени от червеи; как благодарение на космографските му умения най-после на 7 август 1501 г. — датата е по-различна от тази в другите му съобщения, но трябва да се свикне с такива неточности у този образован човек — видели земя, и то каква благословена земя! Тук не се налага човек да работи и да се мъчи. Дърветата нямат нужда от грижи и дават плод в изобилие, реките и изворите са пълни с чиста вода; морето — пълно с риба, земята — невероятно плодородна и напращаля от вкусни и съвсем непознати плодове; прохладни бризове веят над тази богата земя, а гъстите гори носят свежест дори в най-горещите дни. Тук има хиляди различни животни и птици, за чието съществу-

ване Птолемей никога не е и подозирал. Хората живеят още в стадия на абсолютната невинност; имат червеникав цвят на кожата, понеже, както обяснява пътешественикът, от деня на раждането до смъртта си ходят голи и са загорели от слънцето; те нямат нито дрехи, нито украшения, нито каквото и да било имущество. Всичко принадлежи на всички, дори и жените, за чиято чувственост, достъпна по всяко време, ученият господин предлага доста пикантни анекдоти. Срамът и моралните закони били напълно чужди за тези деца на природата, бащата спи с дъщерята, братът — със сестрата, синът — с майката; никакви Едипови комплекси, никакви задръжки, а все пак те могат да доживеят до сто и петдесет години, в случай че — единствената тяхна неблагоприятна особеност — преди това не са се изяли взаимно по канибалски. Накратко, „ако някъде има земен рай, той не е далеч оттук“. Преди да се сбогува с Бразилия — понеже това е описаният рай, — Веспутиус се впуска в подробности за красотата на звездите, които блестят в други образи и в други съзвездия над това благословено земно полукълбо, и обещава да разкаже по-късно в книга още много за това и за други пътешествия, „та споменът за него да стигне до потомците“ (*ut mei recordatio apud posteros vivat*), та „да се познаят чудните дела господни и в тази неизвестна част от неговата земя“.

*

Обяснима е сензацията, която това живо и цветисто описание предизвиква у съвременниците. Защото то не само задоволява и едновременно възбужда любопитството към тези непознати земи; но с фразата, че „ако някъде има земен рай, той не е далеч оттук“, този Вес-

путиус неволно се е докоснал до една от най-съкрове-ните надежди на своята епоха. Отдавна църковните отци, особено гръцките богослови, са издигнали тезата, че след грехопадението на Адам бог не е разрушил рая. Той само го преместил в „противоположната земя“, разположил го в едно недостижимо за хората пространство. Но според митичното богословие тази „противоположна земя“ трябва да се намира отвъд океана, т. е. в зона, недостъпна за смъртните. Сега обаче, когато благодарение на дързостта на откривателите този недостъпен досега океан е преминат и е достигнато полушарието, над което светят други звезди, не би ли могла да се осъществи отколешната мечта на човечеството — да се върне отново раят на земята? Естествено, че описанието на онзи виден от Веспутуус безгреховен свят, удивително наподобяващ света преди грехопадението, вълнува хората от онова време, които, както и ние сега, живеят под вечната заплаха от катастрофи. В Германия селяните започват да се събират за бунт, защото не искат да търпят повече ангарията, в Испания вилнее инквизицията и не оставя на мира дори и най-благонадеждните, в Италия, във Франция бушуват войни. Хиляди, стотици хиляди хора, уморени от ежедневието, бягат с отвращение от този прекомерно изнервен свят в манастирите; никъде няма покой, отдиш, няма мир за „простосмъртния“, който търси единствено своето скромно, необезпокоявано съществуване. И внезапно от град в град политат тесни листчета хартия и носят вестта, че един благонадежден човек, не някой мошеник, нов Синдбад* или шарлатанин, напро-

*Синдбад (Мореплавателя) — герой от „Хиляда и една нощ“ (сборник приказки — паметник на средновековната араб. литер.) — бел. прев.

тив, образован мъж, изпратен от краля на Португалия, е открил далеч зад всички познати досега земи една нова страна, където все още може да се намери мир за хората. Страна, където борбата за пари, за собственост и власт не обърква душите на хората. Страна, където няма князе, няма крале, няма кръвопийци и събирачи на ангария, където не трябва да се бориш за насъщния, докато ожулиш ръцете си до кръв, където земята благодарно храни всички хора и човек за човека не е вечен враг. Тази прастара религиозна, месианска надежда е разпалена отново от неизвестния Веспутиус с неговия пътепис; той се е докоснал до най-дълбокия блян на човечеството, до мечтата за свобода на нравите, парите, закона и собствеността, до онази неутолима жажда за живот без мъки, без отговорности, копнеж, който се таи във всяка човешка душа като смътен спомен от рай.

*

Вероятно това необикновено обстоятелство е придало на онези няколко лошо отпечатани листа това значение във времето, което далеч надминава всички други съобщения, дори и тези на Колумб; но действителната слава и световноисторическото значение на тези малки хвърчащи листове не се дължи нито на съдържанието им, нито на душевното напрежение, което те предизвикват у съвременниците. Истинското събитие, колкото и да е странно, не е даже самото писмо, а неговото заглавие, двете думи, четирите срички — „Mundus Novus“, които предизвикват революция, нямаща равна на себе си в представата на човека за света. До този час за най-голямо географско събитие на епохата Европа изяснява, че Индия, страната на богат-

ствата и подправките, е достигната за едно десетилетие по два различни пътя: от Вашку да Гама — по пътя на изток, около Африка, и от Христофор Колумб — по пътя на запад, през непреодоления досега океан. С удивление се разглеждат богатствата от дворците в Каликут, донесени от Вашку да Гама в Европа, с любопитство се слушат разказите за многото острови, открити от великия адмирал на испанския крал Христофор Колумб, както смята той, по крайбрежието на Китай. Значи според възторжените му думи Колумб също е бил в страната на великия хан, описана от Марко Поло; излиза, че земята е заобиколена и Индия, недостижима в продължение на хиляда години, е достигната от двете ѝ страни.

И ето че се появява този друг мореплавател, този странен Алберикус, който съобщава нещо още по-учудващо. Оказва се, че земята, която той достигнал по пътя си на запад, съвсем не е Индия, а една нова, съвсем непозната земя, разположена между Азия и Европа, следователно една съвсем нова част от света. Веспутиус пише буквално, че онези области, които той е открил по поръчение на португалския крал, уверено могат да се нарекат един Нов свят „*Novum Mundum appellare licet*“ и изчерпателно обосновава това свое мнение. „Понеже никой от нашите прадеди не е имал понятие за земите, които ние видяхме, и за това, което има в тях, нашите знания далеч надминават техните. Мнозина от тях вярваха, че южно от екватора няма суша, а само безкраен океан, който нарекли атлантически, а и онези, които смятаха за възможно съществуването на един континент, бяха на мнение по различни причини, че той не може да бъде обитаем. Сега моето пътешествие доказва, че този възглед е неверен и рязко противостои

на истината, защото южно от екватора аз открих един континент, където някои долини са населени много по-гъсто с хора и животни, отколкото нашите Европа, Азия и Африка; а освен това там климатът е по-приятен и по-мек от другите ни познати части на земята.“

Тези оскъдни, но пълни с увереност думи правят от „Mundus Novus“ един паметен документ за човечеството; те са първата Декларация за независимостта на Америка, написана 270 години преди другата. Колумб, който до смъртния си час сляпо вярвал, че слизайки на Гуанакани* и Куба е достигнал Индия, с тази своя заблуда в същност смалил представата за света на своите съвременници; като опровергава хипотезата, че новият континент е Индия, и ясно твърди, че това е един нов свят, Веспучи пръв определя новите мерки на земята, валидни и до ден днешен. Той сменя пелената, която засенчва погледа на великия откривател към собственото му дело, и макар че самият Веспучи не е подозирал ни най-малко какви са действителните размери на този континент, то той поне е разбрал самостоятелното значение на неговата южна част. В този смисъл Веспучи действително завършва откриването на Америка, защото всяко откритие, всяко изобретение добива важност не само благодарение на този, който го извършва, а повече чрез този, който разкрива истинския му смисъл, неговата действена сила; и ако заслугата на това дело е на Колумб, то историческата заслуга за осмислянето му принадлежи на Веспучи благодарение на тези няколко думи. Като някакъв тълкувател на сънища той

—
*Гуанакани, или Сан Салвадор, принадлежи към Бахамските острови в Атлантическия океан — бел. прев.

прави видимо онова, което неговият предшественик открил като насън.

Огромна и радостна е изненадата, която предизвиква съобщението на този неизвестен досега Веспутиус; то засяга дълбоко чувствата на хората от тази епоха, по-дълбоко и по-трайно дори от самото откритие на генуезеца. Вестта, че е намерен нов път за Индия, че описаните отдавна от Марко Поло земи могат да се достигнат и с кораби, тръгвайки от Испания, занимава първоначално като възможност за търговия във всеки случай само малък кръг от хора, непосредствено заинтересовани от това откритие: а именно търговците, спекулантите в Антверпен, Аугсбург и Венеция, които (вече) усърдно пресмятат по кой път корабите ще превозват по-евтино подправките, черния пипер и канелата — по пътя на Вашку да Гама през изтока или по пътя на Колумб през запада. Новината на този Алберико обаче, че е намерена нова част от света сред океана, действа върху фантазията на повечето хора с непреодолима сила. Дали не е открил Атлантида — приказния остров на древните? А може би това са островите на блаженството на Алкиона?* Самочувствието на съвременниците удивително нараства от съзнанието, че земята е по-широка и по-богата на изненади, отколкото са предполагали даже най-мъдрите мъже от древността и че на тях, на тяхното поколение е отредено да разкрие последните тайни на земното кълбо. И така понятно е нетърпението на учени, географи, космографи, печатари, а след тях и на неизброимата тълпа читатели, всичките чакат този непознат Алберикус да изпълни

*Алкиона (мит.) — една от седемте плеяди, дъщеря на титана Атлант и Плейона — бел. прев.

обещанието си и да разкаже повече за своите изследвания и пътешествия, които за пръв път ще осведомят света и човечеството за големината на земното кълбо.

*

Не се налага нетърпеливите да чакат прекалено дълго. Две, три години по-късно един печатар от Флоренция, който благоразумно премълчава името си — по-късно ще разберем по какви причини, отпечатва тънка брошурка от шестнадесет страници на италиански език. Озаглавена е: „Lettera di Amerigo Vespucci delle isole nuovamente trovate in quattro suoi viaggi“ (Писмо на Америго Веспучи за островите, открити от него по време на четирите му пътешествия). В края на това малко произведение е поставена дата: „Data in Lisbona“*.

Най-после светът узнава още от самото заглавие нещо повече за този тайнствен мъж. Първо, че се нарича Америго, а не Алберико, и Веспучи, а не Веспутиус. От въведението, адресирано до влиятелен човек, стават ясни и други обстоятелства от живота му. Веспучи съобщава, че е роден във Флоренция и заминал за Испания като търговец (*per tractare mercantie*). Четири години се занимавал с търговия, през което време се убедил в изменчивостта на щастието, „което разпределя неравномерно преходните си и непостоянни блага, един ден издига човека до върха, за да го смъкне на следващия отново долу и да му отнеме, така да се каже, дадените му временно блага“. Но понеже в същото време наблюдавал какви опасности и неприятности се

*Написано в Лисабон на 4-и септември 1504 г. от Америго Веспучи, служещ в Лисабон (итал.) — бел. прев.

крият в тази фанитба за печалба, той решил да се откаже от търговията и да се посвети на по-висша и по-почтена цел, а именно — да види част от света и неговите чудеса (*mi disposi d'andare a vedere parte del mondo e le sue maraviglie*). Сега се отдавала добра възможност за това. Кралят на Кастилия екипирал четири кораба, за да открият нови земи на запад, а на Веспучи било разрешено да пътува с тази флотилия, „за да съдействува при откриването им“ (*per aiutare a discoprire*). Но Веспучи съобщава не само за това първо пътуване, а и за други три (описани вече отчасти в „*Mundus Novus*“); той предприел следните пътешествия — хронологията е важна:

първото — от 10 май 1497 до 15 октомври 1498 под испански флаг;

второто — от 16 май 1499 до 8 септември 1500, също по поръчка на краля на Кастилия;

третото (*Mundus Novus*) — от 10 май 1501 до 15 октомври 1502 под португалски флаг;

четвъртото — от 10 май 1503 до 18 юни 1504, също по поръчка на португалците.

С тези четири пътешествия непознатият търговец влиза в редицата на великите мореплаватели и откриватели на своето време.

До кого е адресирано това „*Lettera*“, това писмо за четирите пътешествия, не е казано в първото издание; едва в по-късните издания се съобщава, че то било изпратено до гонфалониера — губернатора на Флоренция Пиетро Содерини, за което обаче до ден днешен липсва напълно валидно доказателство — скоро в литературната продукция на Веспучи ще възникнат някои неясноти. Впрочем с изключение на няколкото празни учтиви фрази в началото формата на писмото е също

така лека, забавна и разнообразна, както в „Mundus Novus“. Веспучи не само дава нови подробности за „епикурейския живот“ на тези непознати народи, а описва ярко борби, корабокрушения и драматични епизоди с канибали и гигантски змии; той пръв дава на световната културна история сведения за много животни и предмети от бита (напр. за хамака). Географите, астрономите и търговците намират ценна информация, учените — редица тези, които могат да се обсъждат и тълкуват, а широката публика от любопитни също получава обилен материал за задоволяване на любопитството си. Накрая Веспучи обещава още веднъж, че щом заживее спокойно в своя роден град, ще завърши големия си, основен труд за тези нови светове.

Но Веспучи така и не успява да пристъпи към това съчинение или може би то не е достигнало до нас подобно на дневниците му. Така общо тридесет и две страници (от които третото пътуване представлява само вариант на „Mundus Novus“) представляват цялото литературно творчество на Америго Веспучи, един много малък и не твърде ценен багаж за пътя към безсмъртието. Може да се каже без преувеличение: никога още човек, който е написал толкова малко, не е станал толкова прочут; трябвало е да се натрупат случайност след случайност, грешка след грешка, та това произведение да се издигне толкова над неговата епоха, че дори и нашият век да помни това име, което ведно със звездното знаме лети към звездите.

*

Първата случайност, която същевременно е и първата грешка, скоро идва на помощ на тези маловажни в

известен смисъл тридесет и две страници. Един находчив италиански печатар още през 1504 г. почувствувал правилно, че времето е благоприятно за издаване на сборници с дописки от пътешествия. За пръв път венецианецът Албертино Верчелезе събира всички попаднали му подръка дописки за пътешествия и ги издава като малко томче. Тази „*Libretto de tutta la navigazione del Rè de Spagna e terreni novamente trovati*“*, която включва дописките за плаванията на Кадамошу, Вашку да Гама и първото пътешествие на Колумб, има такъв добър пласмент, че в 1507 г. друг печатар във Виченца решава да издаде една по-голяма антология (126 стр.) под редакцията на Дзордзи и Монталбодо, съдържаща португалските експедиции на Кадамошу, Вашку да Гама, Кабрал, първите три пътешествия на Колумб и „*Mundus Novus*“ на Веспучи. По силата на съдбата издателят на антологията не намира по-подходящо заглавие за нея от „*Mondo novo e paesi nuovamente ritrovati da Alberico Vesputio florentino*“ („Новият свят и новите земи, открити от Алберико Веспучи от Флоренция“). Така и започва великата „Комедия от грешки“. Защото това заглавие крие опасно двусмислие. То лесно допуска да се мисли, че новите земи не само са наречени от Веспучи „Нов свят“, а и че този нов свят е бил открит от него; всеки, който прочете само бегло заглавната страница, неминуемо ще изпадне в такава заблуда. И ето тази книга, преиздавана много пъти, минава през хиляди ръце и разнася с опасна скорост погрешното съобщение, че Веспучи е първооткривателят на тези нови страни. Една малка глупава случайност, която се дължи на един нищо неподозиращ печатар от

* „Книжка за всички плавания на краля на Испания и новооткритите земи“ (итал.) — бел. прев.

Виченца, поставил името на Веспучи вместо името на Колумб върху заглавната страница на своята антология, донася на също така нищо неподозиращия Веспучи слава, за която той не знае нищо, и го прави без негово знание и воля узурпатор на един чужд подвиг.

Естествено сама за себе си тази грешка не би била достатъчна за едно толкова огромно, надхвърлящо вековете въздействие. Но това е само първото действие или по-скоро прологът към тази комедия от грешки. По-нататък отделните случайности трябва да се свържат старателно една с друга, преди да се оплете тази измамна паяжина от грешки. По странен начин тъкмо сега, когато със своите оскъдни тридесет и две страници Веспучи е завършил литературния труд на живота си, започва неговият възход към безсмъртието — може би най-гротескният, който историята на славата познава. И тази слава се заражда в една съвсем друга точка на земята, в едно място, където Веспучи никога не е бил и за чието съществуване пътуващият по море търговец от Севиля вероятно никога не е имал и най-малката представа: в градчето Сан Дьо.

Новооткритият свят получава име

Никой не бива да се самоупреква в непознаване на географията, ако никога не е чувал името на градчето Сан Дьо; дори за учените са били необходими повече от два века, за да открият къде собствено се намира онзи „Sancti Deodati oppidum“*, оказал такова решаващо влияние за кръщаването на Америка. Скрито някъде в глъбините на Вогезите, принадлежащо към територията на отдавна забравеното херцогство Лотарингия, това градче нямало никакви заслуги, които биха могли да привлекат към него любопитството на света. Управляващият по това време Рене II наистина носел, както своя знаменит пралядо „le bon roi René“**, титлите „крал на Ерусалим и Сицилия“ и „граф на Прованс“, но в действителност бил само херцог на това малко парче лотарингска земя, която управлявал честно и с много любов към изкуствата и науките. Историята обича играта на дребните аналогии, така че странно как, но именно в това малко градче още доста време преди това била издадена една книга, която оказала влияние върху откриването на Америка: защото тъкмо тук епископ Д'Айи издал книгата „Imago Mundi“***, която заедно с писмото на Тосканели решително подтикнала Колумб да търси път към Индия от запад. Чак

* „Град на св. Деодат“ (лат.) — бел. прев.

** „Добрият крал Рене“ (фр.) — бел. прев.

*** „Описание на света“ (лат.) — бел. прев.

до смъртта си адмиралът навсякъде носел тази своя настолна книга и в собствения му запазен екземпляр има безброй бележки по полетата, изписани от неговата ръка. Така че не бива да се отрича известна доколумбовска зависимост между Америка и Сан Дьо. Но едва при херцог Рене в това градче става онази паметна случайност — или грешка, — на която Америка дължи своето име за вечни времена. Под покровителството на Рене II, а вероятно и с негова материална поддръжка в малкото градче Сан Дьо няколко хуманисти се обединяват в един вид колегиум, наричащ се *Gymnasium Vosgianum**, който си поставя за цел да разпространява науката или чрез обучение, или чрез отпечатване на ценни книги. В тази миниатюрна академия се обединяват светски и духовни лица за обща деятелност в областта на културата; може би никога нищо не би се узнало за техните научни спорове, ако около 1507 г. някакъв печатар на име Готие Лю не решил да постави там печатарска преса и да започне да отпечатва книги. Мястото било избрано удачно, понеже в тази малка академия Готие намира нужните му хора — издатели, преводачи, коректори и илюстратори. При това то не е далеч от Страсбург с неговия университет и ценни помощници. И понеже щедрият херцог като протектор оказва своята подкрепа, то в малкото, откъснато от света градче може да се пристъпи към едно по-голямо дело.

Но кое е това дело? Откакто всяка година новите открития разширяват познанията за света, любознателността на века е обърната към географията. Дотогава съществувала една единствена класическа книга по

*Вогезка гимназия (лат.) — бел. прев.

география — „Cosmographia“* на Птолемей, чийто текст и карти векове наред били считани от учените на Европа за ненадминати и безпогрешни. В превод на латински от 1475 г. тя станала достъпна и незаменима за всички образовани хора като всеобщ кодекс на познанието за света: казаното от Птолемей или показаното в картите му имало валидност на нещо вече доказано благодарение на авторитета му. Но тъкмо през тези двадесет и пет години на XV в. познанието за вселената се е разширило повече, отколкото през всички предиешни столетия и Птолемей, който в продължение на хиляда години знаел повече от всички географи и космографи след него, изведнъж се оказал опроверган и изпреварен в познанията си за света от няколко дръзки мореплаватели и авантюристи. Този, който сега пожелае да издаде отново „Cosmographia“, ще трябва да я поправи и допълни; той ще трябва да нанесе на старите карти новите брегове и острови, открити на запад. Опитът ще трябва да коригира традицията, една скромна корекция ще трябва да придаде нова достоверност в знак на почит към класическото произведение, та и занапред Птолемей да се смята за всемирния мъдрец, а книгата му за неоспорима. Никой преди Готие Лю не се е сетил да направи отново съвършена тази несъвършена книга. Една отговорна и в същото време многообещаваща задача, следователно най-подходящата за обществото от учени, събрани за общото дело.

Готие Лю е не само обикновен печатар, а като секретар на херцога и каплан** също образован, притова

*Космография (гр.) -- наука, която описва небесните тела и особено Земята като небесно тяло — бел. прев.

**Каплан -- дворецов свещеник --- бел. прев.

заможен човек, оглежда своя неголям кръжок и признава, че едва ли би имал по-щастлив шанс от този. С чертането и гравирването на картите се заема един изключителен млад математик и географ на име Мартин Валдзеемюлер, който съгласно обичая по онова време подписва научните си трудове с гръцкото име Хилакомилус. Двадесет и седем годишен, възпитаник на университета в Брайзгау, той съчетава в себе си свежестта и дързостта на младостта с добри познания и забележителна дарба на художник, която ще осигури превъзходство на картите му за много десетилетия напред в историята на картографията. Налице е и един млад поет, Матиас Рингман, който ще нарече себе си Филезиус, напълно подходящ за това да напише въведението към труда в поетични епистоли и изкусно да изглади латинските текстове. Не липсва и добър преводач; открит е в лицето на Жан Базен, който като истински хуманист владее не само древните, но и модерните езици. С такава учена гилдия уверено може да се пристъпи към преразглеждане на прослаvenото произведение на Птолемей. Но откъде да се намерят материали за представянето на новооткритите зони? Не беше ли онзи Веспутиус първият, който привлече вниманието към „Новия свят“? Изглежда, Матиас Рингман още през 1505 г. е публикувал в Страсбург „Mundus Novus“ под заглавие „De Ora Antarctica“*. Той дал съвета като естествено допълнение към труда на Птолемей да се включи все още неизвестната в Германия италианска книжка „Lettera“ („Писмо“), преведена на латински език.

Само по себе си това би било едно добросъвестно

*„За антарктическия пояс“ (лат.) — бел. прев.

и съвсем похвално начинание; но себелюбието на издателите си изиграва лоша шега с Веспучи и така се затяга вторият възел от въжето, с което потомците ще впримчат нищо неподозиращия Веспучи. Вместо просто да кажат истината, че те само са превели „Lettera“, съобщенията на Веспучи за четирите му пътувания, от италиански на латински в същата форма, в която са издадени във Флоренция, хуманистите от Сан Дьо измислили една романтична история отчасти за да придадат по-голяма важност на творението си, а отчасти за това да отдадат пред света особена почит на техния меценат херцог Рене. Те заблуждават обществеността, като твърдят, че Америкус Веспутиус, откривателят на тези нови светове, този световноизвестен географ, бил изключителен приятел и почитател на техния херцог, че той изпратил онова писмо „Lettera“ лично до него в Лотарингия и това издание е първата му публикация. Какъв израз на уважение към техния херцог! Най-великият учен на епохата, най-знаменитият мъж изпраща описанието на своите пътешествия освен на краля на Испания единствено още на този дребен владетел! За да бъде подкрепена тази скромна мистификация, италианското „Magnificenza“* в посвещението се променя в „illustrissimus rex Renatus“**, а за да се заличат възможно най-добре следите, че става дума за обикновен превод от отпечатан на италиански оригинал, освен това е добавена и забележката, че Веспучи изпратил труда си на френски език и че „insignis poeta“*** Йоханес Басинус (Жан Базен) го превел от френски (ex

* „Величество“ (итал.) — бел. прев.

** „Най-светлия крал Рене“ (лат.) — бел. прев.

*** „Забележителен поет“ (лат.) — бел. прев.

gallico) на изящен латински („qua pollet elegantia latina interpretavit“). При по-внимателно вглеждане тази честолюбива измама се оказва твърде прозрачна, понеже „insignis poeta“ е работил твърде повърхностно и не е успял да заличи всички места, които сочат ясно италианския произход на текста. Базен оставя Веспучи да разказва на крал Ренатус Лотарингски такива неща, които биха могли да имат значение само за някой Медичи или Содерини, напр. че двамата следвали заедно във Флоренция при чичо му Антонио Веспучи. Или пък Веспучи говори за Данте „нашият поет“ (poeta nostro), което, разбира се, има смисъл само ако един италианец пише на друг италианец. Но ще минат столетия, докато се разкрие тази измама, за която Веспучи е съвсем невинен, както и за всички останали. И в стотици трудове, та дори и в наше време тези четири пътеписа се разглеждат като действително адресирани до Лотарингския херцог; така цялата слава и целият позор на Веспучи се натрупват върху фундамент, създаден от тази единствена книжка, отпечатана без негово знание в едно затънтено кътче на Вогезите.

*

Но всичко това са задкулисни истории и търговски спекулации, за които хората от онова време не подозират нищо. Продавачите на книги, учените, князете, търговците просто виждат един ден, на 25 април 1507 г., на панаира на книгата едно произведение от петдесет и две страници, което носи заглавието „Cosmographiae introductio. Cum quibusdam geometriae ac astronomiae principiis ad eam rem necessariis. Insuper quatuor Americi Vesputii navigationes. Universalis cosmographiae descriptio

tam in solido quam plano eis etiam insertis quae in Ptolemaeo ignota a nuperis reperta sunt“ („Въведение в космографията с необходимите за нея основни принципи на геометрията и астрономията. В допълнение — четирите пътешествия на Америго Веспучи, както и едно описание (карта) на Вселената в плоска и глобусна форма на всички онези части, които били неизвестни на Птолемей и са открити в най-ново време“).

Който разгърне страниците на тази малка книжка, ще трябва да понесе преди всичко поетическата суетност на издателите, които желаят да изложат на показ талантите си на поети; кратко посвещение на император Максимилиан⁷ в стихове на латински от Матиас Рингман и едно предисловие от Валдзеемюлер-Хилакомилус, посветено също на императора, в чиито нозе полага настоящата книга; едва след като двамата хуманисти са платили данък на тщеславието си, започва научният текст на Птолемей, а след кратко въведение към него са включени четирите пътувания на Веспучи.

С тази публикация в Сан Дьо името на Америго Веспучи се издига с още една степен неимоверно високо, но, разбира се, връхът още не е достигнат. В италианската антология „*Paesi nuovamente ritrovati*“* името на Веспучи върху титулната страница като откривател на „Новия свят“ получава доста двусмислено значение, а в текста на книгата неговите пътешествия се нареждат до тези на Колумб и другите мореплаватели. В „*Cosmographiae introductio*“ името на Колумб вече изобщо не се споменава — възможно е това да е случайност, за която има вина незнанието на вогезките хуманисти, но каква съдбоносна случайност! Защото целият блясък,

*„Новооткрити страни“ (итал.) — бел. прев.

цялата заслуга за откритието се отдава само на Веспучи и единствено на Веспучи. Във втората глава при описанието на света, познат още на Птолемей, се казва, че макар границите на този свят да са били разширени вече и от други хора, за пръв път той станал истински известен на човечеството благодарение на Америго Веспучио (*nuper vero ab Americo Vesputio latius illustratam**). В пета глава той недвусмислено е признат за първооткривател на тези нови области „*et maxima pars Terrae semper incognitae nuper ab Americo Vesputio repertae*“**. И внезапно в седма глава за пръв път като светкавица проблясва онова внушение, което ще определи характера на следващите векове. Когато говори за четвъртата част на земята — „*quarta orbis pars*“, Валдзеемюлер вмъква и собственото си предложение „*quam quia Americus invenit Amerigem quasi Americi terram, sive Americam nuncupare licet*“ (понеже я е открил Америкус, би следвало отсега нататък тя да се нарича земята на Америкус или Америка).

Тези два-три реда са собствено кръщелното свидетелство на Америка. За пръв път това име, отлято в букви и размножено чрез печатарска преса, се появява върху този четвъртит лист хартия. И ако 12 октомври 1492 г., денят, в който Колумб видял от палубата на „Санта Мария“ забуления в мъгла бряг на Гуанехани, може да се смята за истински рожден ден на новия континент, то този ден, 25 април 1507 г., в който „*Cosmographiae introductio*“ напуска печатарския стан, може да се нарече ден на кръщението му. Наистина това е

*В действителност неотдавна Америго Веспучий оповести за това (лат.) — бел. прев.

**„И голяма част от земята, неизвестна дотогава, е открита неотдавна от Америго Веспучий“ (лат.) — бел. прев.

само предложение, направено в едно затънтено градче от един безименен досега двадесет и седем годишен хуманист, но то го възторгва до такава степен, че той го повтаря по-настоятелно още веднъж. В девета глава Валдзеемюлер обосновава предложението си в отделен абзац. „Днес — пише той — тези части на земята (Европа, Африка и Азия) са напълно изследвани, а една четвърта част на света е открита от Америго Веспучи. И тъй като Европа и Азия носят женски имена, то аз не виждам никаква пречка тази нова област да се нарече Америга, земята на Америго, или Америка по името на мъдрия човек, който я е открил.“ Или, казано със собствените му думи на латински: „Nunc vero et hae partes sunt latius lustratae et alia quarta pars per Americum Vesputium (ut in sequentibus audietur) inventa est, quam non video cur quis iure vetet ab Americo inventore sagacis ingenii viro Amerigem quasi Americi terram sive Americam dicendam; cum et Europa et Asia a mulieribus sua sortita sunt nomina.“ Същевременно Валдзеемюлер държи думата „Америка“ да бъде отпечатана в полето на този абзац, а освен това я вписва и в приложената към книгата карта на света. Без сам да подозира това, от този час смъртният Америго Веспучи носи ореола на безсмъртието; от този час за пръв път Америка се нарича Америка и ще се нарича така за вечни времена.

*

Та това е абсурдно, може би ще се възмути някой развълнуван читател. Как смее някакъв си двадесет и седем годишен провинциален географ да дръзне да оказва такава почит към един човек, който никога не е откривал Америка и е публикувал всичко на всичко

тридесет и две страници с твърде съмнителни сведения. като назовава с името му един огромен континент? Подобно възмущение обаче е анахронизъм; то изхожда не от разбирането на историческата ситуация, а от съвременна гледна точка. Ние, съвременните хора, изпадаме инстинктивно в грешка, когато, произнасяйки думата „Америка“, неволно мислим за онази огромна част от земята, която се простира от Аляска до Патагония. За подобна дължина на новооткрития „Mundus Novus“ през 1507 г. нямал ни най-малка представа нито добрият Валдзеемюлер, нито който и да било друг смъртен, а един поглед върху картите от началото на шестнадесетия век показва какво приблизително си е представяла тогавашната космография под „Mundus Novus“. Сред мътната чорба на световния океан плуват няколко безформени късчета земя, нахапана само по краищата от любопитството на откривателите. Малкото парче земя от Северна Америка, където слезли Кабот и Кортриал¹⁸, все още се смята за Азия, така че според тогавашните представи били нужни само няколко часа, за да се стигне от Бостън до Пекин. Флорида се смята за голям остров, разположен близо до Куба и Хаити, а на мястото на Панамския провлак, който свързва Северна и Южна Америка, се простира широко море. На юг от него е очертана тази нова непозната земя (днешна Бразилия), представена като голям кръгъл остров, нещо като Австралия; на картите тази земя се отбелязва като „Terra sancta Crucis“*, Mundus Novus или „Terra dos Papagaios“** — все неблагозвучни, неудобни за произнасяне имена за една

*Земя на светия кръст (лат.) — бел. прев.

**Земя на папагалите (португ.) — бел. прев.

нова земя. И макар че Веспучи не е първият, открил тези брегове, а само ги е описал и е запознал Европа с тях, — а именно това Валдзеемюлер не знае, — той само следва приетия обичай, като предлага тази земя да се нарече на името на Америго. Бермудските острови са наречени на името на Хуан Бермудес, Тасмания — на името на Тасман, Фернандо По — на името на Фернандо По, защо тогава тази нова земя да не бъде наречена на името на човека, който пръв я е описал? Това е един другарски жест на признателност към един учен, който пръв — а това е и историческата заслуга на Веспучи — застъпва тезата, че новооткритата земя не принадлежи към Азия, а представлява „*quartam pars mundi*“*, т. е. една нова част от света. Добрият Валдзеемюлер, той дори нямал представа, че неговата доброжелателна забележка — да се даде името на Веспучи само на този предполагаем остров Земя на светия кръст, ще се отнесе към една огромна част от света, от Лабрадор до Патагония, и по този начин ще бъде ограбен Колумб, истинският първооткривател на този континент. Но и как би могъл Валдзеемюлер да знае това. та нали самият Колумб даже и не предполага, а горещо и затрогващо се кълне, че Куба е Китай, а Хаити — Япония? И така с наименуването на Америка се заплита нова нишка от грешки в това и без друго вече объркано кълбо; всеки, който се е докосвал до проблема Веспучи дори с най-добри намерения, досега само е завързвал нов възел в него и още повече го е обърквал.

*Четвърта част на света (лат.) — бел. прев.

И така в същност Америка се нарича Америка единствено по силата на едно недоразумение, и то благодарение на двойна случайност. Защото, ако „*insignis poeta*“ Жан Базен бе предпочел, както всички други преди него, да преведе на латински името Америго — Алберикус вместо Америкус, то днес градовете Ню Йорк и Вашингтон щяха да се намират в Алберика, а не в Америка. Но ето за пръв път името е излято в букви, тези седем букви завинаги са съединени в една дума, която преминава от книга в книга, от уста в уста, неудържимо, незаличимо. Тя съществува, тя устоява, тази нова дума, и то не само благодарение на случайната идея на Валдзеемюлер, нито по силата на логиката или нелогичността, правото или несправедливостта, а благодарение на присъщата ѝ вътрешна фонетична сила. Америка — тази дума започва и завършва с най-пълнозвучната гласна в нашия език, тя съчетава и богатото съзвучие на други вокали. Тя подхожда за възторжен зов, запомня се лесно, една силна, завършена, мъжествена дума, напълно подходяща за една млада страна, за един силен целеустремен народ; със своята историческа грешка, несъзнателно младият географ е извършил нещо изключително умно, като е нарекъл издигащия се от мрака свят с дума, която го сродява с Азия, Европа и Африка.

Това е покоряваща дума. Тя крие в себе си властна сила, която премахва стремително всички други обозначения — само няколко години след появата на „*Cosmographiae introductio*“ имената „*Terra dos Papagaios*“,

„Isla de Santa Cruz“, „Brazzil“*, „Indias Occidentales“** били изтрети от книгите и географските карти на света. Една завладяваща дума; от година на година тя завладява хиляди, стотици хиляди пъти повече пространство, отколкото някога би могъл да мечтае дори добрият Валдзеемюлер. През 1507 г. под Америка се разбира само северното крайбрежие на Бразилия, а Югът заедно с Аржентина все още се нарича „Brasilia Inferior“***. Ако беше си останало така (според пожеланието на Валдзеемюлер), името Америго да бе дадено само на това крайбрежие, описано за първи път от Веспучи, та дори и на цяла Бразилия, то никой не би обвинил Валдзеемюлер в грешка. Но минават няколко години и името Америка вече включва цялото бразилско крайбрежие, Аржентина, Чили, т. е. земи, до които флорентинецът никога не е стигал, които никога не е виждал. Всичко, което се открива отляво и отдясно, отгоре и отдолу, на юг от екватора, се превръща в земя на Веспучи. И накрая около петнадесет години след излизането на книгата на Валдзеемюлер вече цяла Южна Америка се нарича Америка. Всички велики картографи са капитулирали пред волята на малкия учител от Сан Дьо — дори един Симон Гриней в своя „Orbis Novus“****, дори един Себастиан Мюнстер в своите географски карти на света. Но все още триумфът не е пълен. Все още не спира грандиозната комедия от грешки. Все още на картите Северна Америка е отделена от Южна като един друг свят и поради невежеството на съвременниците тя се отнася ту към

* „Земя на папагалите“, „Остров на светия кръст“, „Бразил“ (португ.) — Бразил, сега. Бразилия — бел. прев.

** „Западна Индия“ (испан.) — бел. прев.

*** „Долна Бразилия“ (лат.) — бел. прев.

**** „Нов свят“ (лат.) — бел. прев.

Азия, ту се отделя от континента на Америго с въображаем пролив. Но накрая науката осъзнава, че този континент е едно цяло, което се простира от едното Ледовито море до другото, че той трябва да се обедини под едно единствено име. И тогава могъщо се надига гордата, непобедима дума, това незаконно дете на една грешка и на една истина, за да си присвои безсмъртната плячка. Още през 1515 г. нюрнбергският географ Йоханес Шьонер оповестява в малката брошурка, приложена към неговия глобус, „Americam sive Amerigem“, като за „Novum Mundum et quartam orbis partem“ — четвъртата част на света, а през 1538 г. кралят на картографите Меркатор очертава в своята карта на света целия континент, обединен в едно, така, както го познаваме и днес, и изписва името Америка върху двете му части — над Севера стои АМЕ, а върху Юга РИКА. Оттогава не съществува друга дума освен тази. За тридесет години Веспучи е завоювал за себе си и за своята посмъртна слава четвъртата част от земята.

*

Това кръщение без знанието и съгласието на кръстника е безпримерен епизод в историята на земната слава. Чрез двете думи в „Mundus Novus“ се е прославил един човек, а три изречения обезсмъртили един малък географ; едва ли някога случайността и заблудата са създавали такава дръзка комедия. Но историята, така величествена в трагедията и така изобретателна в комедията, намира една необикновено остроумна поанта. Едва що стигнало до обществеността, и предложението на Валдзеемюлер моментално е прието възторжено. Изданията следват едно след друго, всяко ново гео-

графско съчинение възприема новото название Америка по името на нейния „inventor“ (откривател) Америго Веспучи, а картографите са първите, които покорно го нанасят върху картите. Името Америка може да се види навсякъде, върху всеки глобус, върху всяка гравюра, във всяка книга, във всяко писмо — липсва само върху една единствена карта, появила се през 1513 г., т. е. шест години след картата на Валдзеемюлер с името Америка. Но кой е този опърничав географ, който упорито се противопоставя на новото име? Гротескно, но факт: това е човекът, който го е измислил — самият Валдзеемюлер. Дали се е уплашил, както чиракът-магьосник от стихотворението на Гьоте, който превърнал метлата с една едничка дума в развилнял се дух, а после не знаел другата дума, с която повиканият дух се усмирявал? Дали нечие предупреждение — може би от самия Веспучи — го е накарало да осъзнае, че е бил несправедлив към Колумб, като е прехвърлил подвига върху този, който само е разбрал значението му? Не се знае. И никога няма да се узнае защо именно Валдзеемюлер е пожелал да отнеме от новия континент измисленото от самия него име. Но вече е твърде късно за каквато и да било корекция. Рядко истината догонва легендата. Казана веднъж на света, думата черпи сили от този свят, тя живее свободно и независимо от този, който ѝ е дал живот. Напразно самотният малък човек засрамен се опитва да задуши и премълчи думата, която пръв изрекъл — тя вече се носи във въздуха, прескача от един шрифт в друг, от книга в книга, от уста в уста, преодолява пространството и времето, тя е неудържима и безсмъртна, защото е действителност и мечта.

Великият спор започва

1512 година. Неколцина души съпровождат ковчег, който изнасят от една църква в Севиля към гробището. Тихо, скромно погребение, не на някой богаташ или благородник. Към мястото на вечния покой носят някакъв кралски чиновник „Piloto Mayor de casa de Contratación“*, някой си Деспучи или Веспуче. Никой в този чужд град не подозира, че това е същият човек, чието име ще носи четвъртата част на земята, а историографите и летописците не споменават нито дума за тази безвестна кончина; само тридесет години по-късно в историческите трудове ще се прочете, че Америго Веспучи умрял през 1534 г. на Азорските острови. Съвсем незабелязано си отива от света кръстникът на Америка, също тъй тихо, както през 1506 г. бил погребан във Валадолид и самият Adelantado**, великият адмирал на Нова Индия Кристофоро Колумбо. Нито един крал, нито един херцог не съпровождат ковчега, а и нито един летописец от онова време не счита тази смърт за достатъчно важно събитие, за да съобщи за нея на света.

Два тихи гроба — единият в Севиля, другият във Валадолид. На двама мъже, които често са се срещали в живота, без да се мразят или странят един от друг.

*Главен пилот на търговската палата (исп.) — бел. прев.

**Губернатор на отдалечена област (исп.) — бел. прев.

Двама мъже, обладани от един и същ дух на творческа любознателност, които честно и искрено си помагали един другиму по жизнения си път. Но над гробовете им се издига най-ожесточеният спор. Без ни най-малко да са подозирали това, славата на единия ще воюва срещу славата на другия; грешки и заблуди, неразбиране, изследователска жажда и самовластнически претенции отново и отново ще раздухvat между двамата големи мореплаватели съперничество, каквото никога не е имало между тях приживе. Но самите те ще чуят също толкова малко спор и шум, колкото и от вятъра, мълвящ неразбираемите си слова над техните гробове.

В тази гротескна борба на една слава срещу друга най-напред понася поражение Колумб. Той умира победен, унижен и почти забравен. Един човек с една единствена мечта и с един-единствен подвиг, изживял своя мит на безсмъртие в часа, когато тази мечта се осъществила чрез делото-подвиг в часа, в който „Санта Мария“ спряла на брега на Гуанахани — за първи път бил пресечен недостъпният дотогава Атлантически океан. До този момент великият генуезец бил смятан от света за безумец, фантазьор, объркан и безпочвен мечтател, а от този момент насетне дори още повече. Защото Колумб не може да се освободи от заблудата, увлякла го от самото начало. Когато за пръв път съобщава, че е „проникнал в най-богатите царства на земята“, когато обещава злато, перли и подправки от „Индия“, до която е стигнал, все още му вярват. Подготвя се мощна флотилия, петстотин мъже си оспорват честта да участвуват в плаването до Офир и Елдорадо,¹⁹ които, както твърди, видял със собствените си очи, а кралицата му дава увити в коприна писма до „великия

хан“ в Кинсай*; но после Колумб се връща от това голямо пътешествие и всичко, което кара, са няколко-стотин полумъртви от глад роби, които набожната кралица отказва да продаде. Няколкостотин роби и старата илюзия, че е бил в Китай и Япония. И тази илюзия става толкова по-объркана, толкова по-фантастична, колкото по-малко Колумб може да я потвърди с факти. В Куба свиква екипажа си и заплашвайки непокорните със сто удара с камшик, той ги заставя да се закълнат тържествено пред един escribano нотариус, че Куба не е остров, а материкът Китай. Беззащитните моряци свиват рамене зад гърба на безумеца и подписват, без да го вземат на сериозно, а един от тях, Хуан де Коса, без да го е грижа за дадената по принуда клетва, спокойно нанася в своята карта остров Куба. Но неотклонно Колумб отново пише на кралицата, че „само един канал го дели от златния Херсон на Птолемей“ (полуостров Малака) и че „от Панама до река Ганг е толкова далеч, колкото от Пиза до Генуа“. Първоначално в испанския двор снизходително се усмихват над тези безумни обещания, но постепенно се заражда недоволство. Експедициите струват много пари, а какво донасят в замяна: вместо обещаното злато слаби, изтощени от глад роби, вместо подправки — сифилис. Островите, които короната му поверява за управление, се превръщат в ужасяващи кланици и опустошени полета, осеяни с трупове. За десет години само на Хаити загиват един милион местни жители, преселниците обедняват и се бунтуват, ужасни новини за нечовешка жестокост пристигат с всяко писмо и с разочарованите колонисти,

*Китайският пристанищен град Ханджоу според „Книгата на Марко Поло“ — бел. прев.

бягащи от този „земен рай“. Скоро в Испания се убеждават: този фантазьор умее само да мечтае, но не и да управлява; първото нещо, което новоизпратеният губернатор Бобадия вижда от своя кораб, са бесилки с люлеещите се от вятъра трупове на негови сънародници. Колумб и двамата му братя биват върнати в родината оковани във вериги. Дори когато с разкаяние възвръщат свободата, честта и титлите на Колумб, ореолът около името му в Испания окончателно е помръкнал.

Сега, когато Колумб слиза на брега, около кораба му не се тълпят нетърпеливи хора. Когато пожелава да отиде в двора, молбата му се отклонява и старият човек, откривателят на Америка, трябва да подаде най-настойчива молба да му позволят да ползува муле из пътя. Той продължава да обещава и всеки път — все по-фантастични неща. На кралицата — че при следващото си пътешествие ще открие „рая“, а на папата — че ще „освободи Ерусалим“, като извърши кръстоносен поход по нов, по-къс път. В книгата си „Книга на пророчествата“ той предрича на грешното човечество, че светът ще загине след 150 години. Накрая вече никой не слуша този „fallador“ (дърдорко) и неговите „imaginacões com su ilha Cipangu“ (фантазмагории за остров Ципанго). Търговци, загубили заради него пари, учени, презрели географските му безсмислици, колонисти, разочаровани от празните му обещания, чиновници, завидели на високата му длъжност, всички те застават в единен фронт срещу „адмирала от страната на москитите“; все повече притискат стария човек в ъгъла и сам той разкаяно признава: „Бях казал, че съм стигнал до най-богатите царства. Говорех за злато, перли, скъпоценни камъни и подправки и когато всичко

това не се появи веднага, бях опозорен.“ Около 1500 г. Христофоро Колумбо е вече един свършен човек в Испания, а в 1506 г., годината на смъртта му — почти забравен.

И през следващите десетилетия почти никой не си спомня за него — твърде бързо тече времето. Всяка година носи новини за нови героични дела, нови открития, нови имена, нови победи, а в такива времена постигнатото вчера лесно се забравя. От Индия се връщат Вашку да Гама и Кабрал; те носят не само голи роби и мъгляви обещания, а всички съкровища на Изтока; благодарение на тази плячка от Каликут и Малака крал Мануел Фортунато²⁰ става най-богатият монарх в Европа. Открита е Бразилия. От височините на Панама Нуньш д'Балбоа пръв вижда Тихия океан. Кортес покорява Мексико, Писаро²¹ — Перу: най-после в европейските съкровищници потича истинско злато. Магелан заобикаля Америка с платноходен кораб и след тригодишно плаване — това е най-грандиозният мореплавателски подвиг на всички времена — се завръща в Севиля с адмиралския кораб „Виктория“, извършил първото околосветско плаване. В 1545 г. се откриват сребърните мини в Потоси, откъдето всяка година потеглят за Европа тежко натоварени флотилии. Всички морета са преплувани, обиколени са всички или почти всички части на света за по-малко от половин век: какво значи подвигът на един човек в тази Омирова героична поема? Още не са се появили книгите, които ще опишат неговия живот, ще обяснят самотното му предвиждане; много скоро пътешествието на Колумб минава просто за едно от многото в прославената плеяда нови аргонавти и тъй като той е донесъл най-малко от всички чиста, осезаема печалба, то съвременето му, което, както

всяко друго, мери единствено със собствените си мерки, а не с мащабите на историята, не дооценява и предава на забравата делото му.

*

В същото време мощно расте славата на Америго Веспучи. Докато всички все още се заблуждават, заслепени от илюзията, че Индия е открита откъм запад, единствен Веспучи прозира истината: това е *Mundus Novus*, един Нов свят, друг континент. Той винаги съобщава само истината: не обещава нито злато, нито скъпоценни камъни, а само скромно уведомява как местното население твърдяло, че има злато в тези земи, но подобно на свети Тома²² той е много сдържан във вярата си: времето ще ни покаже всичко. И той тръгва през океана не заради злато и пари, както другите, а от чиста любов към откривателството. Америго не е измъчвал хората, нито е разрушавал държави, както всички други престъпни конкистадори²³; като хуманист и учен той наблюдава и описва чуждите народи, техните обичаи и нрави, без да ги хвали, без да ги порицава. Той, мъдрият ученик на Птолемей и великите философи, наблюдава движението на новите звезди, изследва моретата и страните, за да проникне в техните чудеса и тайни. Ръководи го не сляпата случайност, а строгата математическа и астрономическа наука. Да, той е един от вас — хвалят го учените, *homo humanus*, хуманист! Умее да пише и знае латински, единствения език, на който според тях могат да се творят духовни блага; той спаси честта на науката, като служеше единствено на нея, а не на печалбата и парите. Всеки от неговите съвременници-историци се прекланя, преди да спомене

името Веспучи — и Петер Мартир, и Рамузио, и Овиедо; и тъй като в тази епоха учените, в които съвременниците се вслушват, не са повече от десетина, всички започват да смятат Веспучи за най-големия мореплавател на своето време.

Този необичаен ореол сред учения свят Веспучи дължи в крайна сметка на едно случайно обстоятелство: двете му — уви, толкова тънички и съмнителни — книжчици, излезли на латински език, езика на учените; неоспорим авторитет на неговия труд придава преди всичко изданието на „*Cosmographiae introductio*“. И понеже той пръв описал Новия свят, учените, за които думата значи повече от делото, без да се замислят, отдават хвала на Веспучи като откривател на този Нов свят. Пръв прекарва разграничителната линия географът Шонер; той смята, че Колумб е открил само няколко острова, а Веспучи — Новия свят. И само след десет години благодарение на словесните и писмените повторения това твърдение се превръща в аксиома: Веспучи е откривателят на новия континент и Америка напълно заслужено се нарича Америка.

.

*

През целия шестнадесети век ярко и непомръкващо сияе тази измамна слава на Веспучи като откривател на Новия свят. Само един-единствен път твърде боязливо се повдига плахо възражение. Изказва го един странен човек, Мигел Сервет²⁴, спечелил си посмъртно трагичната слава на първа жертва на протестантската инквизиция — в Женева Калвин²⁵ го изпратил на кладата. Сервет е любопитен образ в духовната история на човечеството, един полугений, полубезумец, вечно

недоволен, един блуждаещ дух, който във всичко се съмнява, открива бързо и лесно грешки и смята за необходимо да защити в най-остра форма личното си мнение във всяка област на науката. Но на този в същност непродуктивен човек е присъщ един забележителен инстинкт — навсякъде да се докосва до важни проблеми. В медицината той почти ясно формулира теорията за кръвообращението, създадена по-късно от Хървей, в богословието напипва най-слабото място на Калвин и винаги му идва на помощ някаква тайнствена способност ако не да разреши, то поне да предусети тайните: в географията също се докосва до най-парливиия проблем. Отлъчен от църквата, той избягал в Лион, където под фалшиво име работи като лекар и през 1535 г. публикува ново издание на Птолемей, като вмъква свои забележки. Към това издание са приложени същите карти, които били приложени и към книгата на Птолемей, издадена от Лаврентий Фризиус през 1522 г., и в които съгласно предложението на Валдзеемюлер южната част на новия континент е наречена „Америка“. Но докато в 1522 г. издателят на Птолемей Томас Анкупариус в предговора си възхвалява Веспучи, без дори да спомене името на Колумб, Сервет пръв се осмелява да внесе известни ограничения във всеобщото преувеличаване ролята на Веспучи, както и против предложеното наименование на новата част на света. В края на краищата, пише Сервет, Веспучи е пътувал само като търговец — „ut merces suas comutaret“*, — и то „multo post Columbum“ (много по-късно от Колумб). Това е все още едно предпазливо изказване, почти само леко покашляне в знак на протест; Сервет дори и не мисли

*За да разменя свои стоки (лат.) бел. прев.

да лиши Веспучи от славата на първооткривател; но би искал само да не бъде забравен напълно Колумб. Така че съвсем не се поставя антитезата Колумб или Веспучи, все още спорът за приоритет не е започнал; Сервет само намеква, че би трябвало да се говори за Веспучи и Колумб. Но без да има действителни доказателства, без точно познаване на историческата обстановка, а воден единствено от инстинктивната си подозрителност да предусеща грешките и да подхожда към проблемите от съвсем нова страна, Сервет се оказва първият, който загатва, че не всичко е наред с тази слава на Веспучи, заляла света с яростта на лавина.

*

Естествено сериозното възражение може да дойде само от някой, който не като Сервет трябва да узнава всичко от книгите и несигурните съобщения, получавани в Лион, а от някой, който има достъп до истинското познание за фактическите исторически събития. И ето, гласът, който възразява срещу прекомерната слава на Веспучи, е един авторитетен глас на човек, пред чиято сила се прекланят императори и крале и чието слово е спасило милиони измъчени, изтерзани люде: това бил гласът на великия епископ Лас Касас²⁶, разобличил зверствата на конкистадорите срещу местното население с такава разтърсваща сила, че и днес още сърцето потръпва, когато човек чете неговите записки. Доживелият до деветдесетгодишна възраст Лас Касас е очевидец на великата епоха на откритията, а благодарение на любовта си към истината и на пасторската си безпристрастност — неопровержим свидетел: написаната от него голяма история на Америка „*Historia general*

de las Indias“*, която започнал през 1559 г. в манастира във Валадолид на осемдесет и пет годишна възраст, и днес може да се смята за най-солидния документ по историография от онази епоха. Роден в 1474 г., Лас Касас дошъл в Хиспаниола (днес Хаити) през 1502 г., следователно още по времето на Колумб, и като свещеник, а по-късно епископ прекарал до седемдесет и третата си година в новите части на света, като не се смятат многократните му пътувания до Испания; така че никой не е бил по-вещ и по-осведомен в даването на компетентна и достоверна преценка за събитията от епохата на откритията.

При едно от пътуванията си, завръщайки се от „Nuevas Indias“** в Испания, Лас Касас навярно се е натъкнал на една от онези карти или чуждестранни книги, в които новооткритата земя е обозначена с името „Америка“. И вероятно толкова изненадан, колкото и ние, той попитал: „Защо Америка?“ Отговорът: защото я е открил Америго Веспучи, естествено трябва да е предизвикал подозрение и гняв у епископа, защото, ако някой е наистина осведомен, то това е именно той. Собственият му баща лично е съпровождал Колумб при второто му пътешествие, значи той самият може да засвидетелствува, че Колумб — според думите му — „е първият, който разтворил портите на онзи океан, който бил затворен от толкова столетия“. Как така Веспучи се осмелява да си присвоява или как смеят другите да му приписват славата на откривател на този Нов свят? Вероятно и Лас Касас се е сблъскал с обичайния за времето аргумент, че Колумб е открил само Антилите —

*„Всобща история на Индия“ (испан.) бел. прев.

**„Нова Индия“ (испан.) — бел. прев.

островите по пътя за Америка, а Веспучи същинския континент, поради което с право може да се нарече откривател на Америка.

Сега вече Лас Касас, иначе толкова меко сърдечен човек, изпада в ярост. Ако Веспучи твърди това, значи е лъжец. Не друг, а адмиралът е първият, стъпил на континента край Париас по време на второто му пътуване през 1498 г.: за това свидетелствува освен всичко друго и Алонсо де Охеда²⁴ под тържествена клетва в процеса, който държавната хазна води срещу наследниците на Колумб през 1516 г. Но и никой от свидетелите — повече от 100, участвували в този процес — не се е осмелил да отрече този факт. С пълно право тази страна би трябвало да се нарича „Columba“. Как смее Веспучи „да узурпира честта и славата, които принадлежат на адмирала, и да приписва на себе си неговото дело“? Къде, кога, с коя експедиция е бил Веспучи на континента Америка преди адмирала?

Лас Касас проучва съобщението на Веспучи, както е било отпечатано в „Cosmographiae Introductio“, за да оспори тази мнима претенция за приоритет. И изведнъж в тази комедия от грешки настъпва нов гротесков поворот, който тласка и без друго доста обърканото кълбо в съвсем лъжлива посока. В оригиналното издание на италиански език, в което е описано първото пътешествие на Веспучи от 1497 г., се казва, че той слязъл от кораба на някакво място, наречено „Лариаб“. В резултат на печатна грешка или самоволна корекция в латинското издание от Сан Дьо вместо думата „Лариаб“ била отпечатана думата „Париас“, а това създава впечатление, сякаш сам Веспучи твърди, че е бил още през 1497 г. в „Париас“, т. е. точно една година преди Колумб да стъпи на континента. Така за Лас Касас няма

никакво съмнение, че Веспучи е един фалшификатор, който се е възползвал от добрата възможност след смъртта на адмирала да се представи в „чуждестранните книги“ (понеже в Испания веднага биха го разобличили) за откривател на континента. И Лас Касас доказва, че в действителност Веспучи е пътувал за Америка в 1499 г., а не в 1497 г., но благоразумно е премълчал името на Охеда. „Америго е написал това — възмущава се честният човек, — за да се направи знаменит и тихомълком да узурпира честта за откриването на континента“, направил е това злонамерено и следователно Веспучи е измамник.

*

В същност само печатната грешка в латинското издание — замяната на думата „Лариаб“ от оригиналното издание с „Париас“ — предизвикало гнева на Лас Касас по повод на привидно умишлената измама. Но без да иска, Лас Касас е докоснал един щекотлив пункт, а именно че във всички писма и пътеписи на Веспучи царя странна неяснота за намеренията и действително постигнатите цели на пътешествията му. Веспучи никога не назовава ясно имената на командущите флотилиите, посочените от него дати са различни в различните издания, а неговите данни за географските дължини са неправилни; от момента, в който започва уточняването на историческите предпоставки за неговите пътувания, се поражда и съмнението, че поради някакви причини — с които ще се занимаем по-късно — простите и ясни факти умишлено се прикриват. Тук за първи път се доближаваме до същността на тайната Веспучи, която от стотици години занимава учените от

всички нации — колко истина и колко измислица (или да кажем по-рязко — измама) има в писмата на Веспучи?

Това съмнение засяга преди всичко първото от четирите пътувания на Веспучи, онова от 10 май 1497 г., в което се е усъмнил още Лас Касас и което несъмнено би могло да осигури на Веспучи известен приоритет в откриването на континента. Това пътуване не се споменава в нито един исторически документ, а някои негови елементи без съмнение са заимствувани от второто пътуване на Веспучи, което той извършил заедно с Охеда. Дори и най-фанатичните защитници на Веспучи не могли да представят алиби за извършено пътешествие през посочената година и за да му придадат поне сянка на правдоподобност, били принудени да се задоволят с хипотези. Ако решим да приведем подробно всички доказателства на двете страни в тези безкрайни и рязко противоречиви спорове на учените-географи, би се получила цяла книга; достатъчно е да се каже, че три четвърти от тях не признават първото плаване на Веспучи, смятайки го за плод на въображение, докато останалите негови защитници *ex offio* (по задължение) твърдят, че именно по време на това пътуване той пръв открил Амазонка — по едната версия, а по другата — Флорида. Но тъй като необикновената слава на Веспучи се основава главно на това първо, твърде съмнително пътуване, то цялата тази Вавилонска кула, изградена от грешки, случайности и невежи сплетни, се разклаща още в мига, в който до основите ѝ се докосва брадвата на филологията.

Решаващия удар ѝ нанася в 1601 г. Ерера²⁸ със своята „Historia de las Indias Occidentales“*. Испанският историк не трябвало да губи много време в търсене на аргументи, понеже познавал ръкописа на още неиздадената по онова време книга на Лас Касас, така че в същност Лас Касас продължава да е този, който се гневи срещу Веспучи. Използувайки аргументите на Лас Касас, Ерера обяснява и доказва, че датите в „Quatuor Navigationes“** са неверни, че Веспучи е плавал заедно с Охеда през 1499 г., а не през 1497 г., и прави извода — без обвиняемият да може да се защити, — че Америго Веспучи „хитро и злонамерно е фалшифицирал своите съобщения с намерение да открадне от Колумб честта да бъде първооткривател на Америка“.

Това разобличение предизвиква мощен отклик. Как — ужасили се учените, — значи откривателят на Америка не е Веспучи? Мъдрият човек, от чиято безмерна скромност ние толкова се възхищаваме, се оказва лъжец, измамник, някакъв Мендиш Пинте — един от тези безбожни шарлатани, които се хвалят с пътувания, които никога не са извършили? Защото, ако е излъгал дори само за едно от пътешествията си, как може да му се вярва тогава за другите? Какво безчестие! — новият Птолемей се оказва подъл Херострат, промъкнал се коварно в храма на славата, та с цената на мерзко престъпление да се сдобие с безсмъртие! Какъв срам за целия учен свят, за това, че подведено от надутите му приказки, човечеството кръсти новата част на земята с неговото име! Не е ли

* „История на Западна Индия“ (испан.) — бел. прев.

** „Четириплавания“ (лат.) — бел. прев.

вече време да се поправи тази срамна грешка? И Fray* Педро Симон съвсем сериозно предлага през 1627 г. „да се забрани ползуването на всички географски съчинения и всички карти, в които се среща името Америка“.

*

Махалото се е върнало на другата страна. Веспучи е един унищожен човек, а през седемнадесети век полузабравеното име на Колумб победоносно се възнася отново. Необятен, както самата нова земя, се възражда сега неговият образ. От всички извършени подвизи е останал само неговият подвиг, защото дворците на Монтесума²⁹ са ограбени и разрушени, изпразнени са съкровищниците на Перу, забравени са всички доблестни и срамни дела на отделните конкистадори; само Америка е реалност, едно украшение на земята, убежище за всички преследвани, нова земя — земя на бъдещето. Каква несправедливост е постигнала този човек, каква неправда приживе и стотици години след смъртта му. Колумб се превръща в герой, всички сенчести страни от образа му се прикриват, за лошото управление на адмирала, за религиозните му фантазии се мълчи, а животът му се идеализира. Всички преживени от него трудности се преувеличават драматично: как моряците се разбунтували и той със сила ги заставил да плават по-нататък, как един мерзавец го откарал в родината окован във вериги, как с полумъртвото си от глад дете намерил подслон в манастира „Рабида“ — и ако по-рано било направено твърде малко в

*Брат (за монах) (испан.) - бел. прев.

прослава на подвига му, то сега благодарение на вечната необходимост от героизация се прави даже прекалено много.

Но по прастария закон на всичко драматично и мелодраматично на всеки героизиран образ трябва да противостои образът на отрицателния герой, както сянката на светлината, дяволът на бога, Терсит на Ахил, безумният мечтател Дон Кихот на здравомислещия практик Санчо Панса. За да изпъкне геният, трябва да се заклеми неговата противоположност, земното съпротивление, ниските сили на неразбирането, завистта и предателството. Така противниците на Колумб — Бобадиля³⁰, честен и справедлив чиновник, и кардинал Фонсека — деловит, мислещ човек — биват очернени като последни негодници. Но след това щастливо е намерен истинският противник в лицето на Америго Веспучи и заедно с легендата Колумб възниква легендата Веспучи. Седи в Севиля една отровна, подпухнала от завист жаба, едно нищожно търговче, на което много му се иска да минава за учен и изследовател. Но той е твърде страхлив, че да посмее да се качи на кораб. От своя безопасен прозорец той гледа, скърцайки със зъби, с какво ликуване посрещат завръщането на великия Колумб в родината. Ами ако открадне славата от Колумб! Ако я открадне за себе си! Докато влачат благородния адмирал, окован във вериги, той рови и ловко събира от чужди книги описания за пътешествия. И едва що е погребан Колумб и вече не може да се защити, тази жадна за слава хиена изпраща раболепни писма и пътеписи до всички владетели в света, че той бил първият действителен откривател на Новия свят, а от предпазливост отпечатва тези писма в чужбина на латински език. Подмазва се и хленчи пред нищо не-

подозиращите учени от другия край на света и настойчиво ги моли да нарекат новата част на света на неговото име — Америка. Той се промъква до заклетия враг на Колумб, също такъв завистник като него — до епископа Фонсека, и успява с хитрост да измоли назначение за себе си като *piloto mayor* в управата на Casa de Contratación* с цел да може да сложи ръка на географските карти — той, който не разбира нищо от мореплаване, а само стърчи в кантората си. Така той най-после има възможност — и всичко това действително се приписва на Веспучи — да осъществи своята велика измама; задължението на *piloto mayor* е да възлага изчертаването на географските карти, така че той може без контрол да налага навсякъде върху всички карти и глобуси да бъде нанесено неговото проклето име Америка, Америка, Америка като обозначение на Новия свят. Така покойникът, окован още приживе във вериги, е ограбен и излъган още веднаж от този подъл гений на лъжата; не името на Колумб, а името на този крадец краси сега новата част на света.

Такъв е образът на Веспучи в седемнадесети век: клеветник, фалшификатор, лъжец. Така орелът, оглеждащ с дързък поглед света, се превръща в отвратителна къртица, ровеща земята, осквернител на трупове и лъжец. Този образ е несправедлив, но той проникнал във времето. Името на Веспучи е потъпкано в калта за десетки и стотици години; дори Бейл и Волтер тъпчат гроба му и във всеки учебник се разказва на децата историята за това, колко подло той си присвоил чуждата слава. И дори един такъв мъдър и разсъдлив човек като Ралф

*Главен пилот в управата на търговската палата (испан.) — бел. прев.

Уолдо Емерсън³¹ ще напише триста години по-късно (1856) под влияние на тази легенда: „Strange that broad America must wear the name of a thief. Amerigo Vespucci the pickledealer at Seville, whose highest naval rank was boatswain's mate in an expedition that never sailed, managed in this lying world to supplant Columbus and baptize half the earth with his own dishonest name.“*

*„Странно, че тази обширна Америка трябва да носи името на един крадец: Америго Веспучи, търговеца на туршии в Севиля, чийто най-висш морски ранг е помощник-боцман на една експедиция (която никога не е отплавала), който успял в този лъжовен свят да измести Колумб и да кръсти половината земно кълбо на собственото си безчестно име“ (англ.) — бел. прев.

Документите се намесват

През седемнадесети век Америго Веспучи е един смазан човек. Спорът около името му и около подвига или подлостта му изглежда окончателно приключен. Той е детрониран, уличен в измама и ако Америка не носеше неговото име, би бил обречен на позорна забрава. Започва обаче ново столетие, което не иска да вярва нито на клюките на съвременниците, нито на обичайните слухове. Постепенно историографията се превръща от просто описание на събитията в критична наука, която си поставя задачата да провери всички факти, да преразгледа всички свидетелства; от всички архиви се измъкват документи, проучват се, сравняват се и така неизбежно отново се появява старият, привидно отдавна решен съдебен процес — Колумб против Веспучи.

Началото поставят сънародниците на Веспучи. Те не искат да се примирят с това името на този флорентинец, чиято слава толкова дълго време е разнасяла по света славата и на родния им град, да остане. Те първи настояват за основна и безпристрастна ревизия.

През 1745 г. абатът Анджело Мария Бандини публикува първата биография на флорентинския мореплавател „Vita e lettere di Amerigo Vespucci“*. Бандини успява да изкара на бял свят редица документи; през 1789 г. към него се присъединява Франческо Бартолоци, като издава нови „Ricerche istorico-critiche“**, и резул-

* „Живот и писма на Америго Веспучи“ (итал.) — бел. прев.

** „Историко-критически изследвания“ (итал.) — бел. прев.

татите от изследването изглеждат на флорентинците толкова насърчителни за реабилитацията на техния съгражданин, че в една от академиите падре Станислас Кановаи произнася тържествена, похвална реч „Elogio d'Amerigo Vespucci“* за оклеветения „celebro navigator“ — знаменит мореплавател. В същото време започва проверка и на документите в испанските и португалските архиви, вдига се много прах и колкото повече е този прах, толкова по-непрогледно става делото Веспучи.

*

Най-бедни се оказват португалските архиви. Нито дума за една от двете експедиции, в които Веспучи следва да е участвувал. В счетоводните книги името му не се споменава. Липсва дори и следа за онази „Zibaldone“**, дневника на пътешествията му, който той по собствените му думи връчил на португалския крал Мануел. Нищо. Нито ред, нито дума. Веднага един от най-яроостните противници на Веспучи обявява това за действително доказателство, че според тези обстоятелства Америго просто е измислил тези две пътешествия „auspiciis et stipendio Portugallensium“ („поощрен и материално подпомогнат от Португалия“). Но фактът, че след триста години не могат да се намерят документи за даден човек, който нито е екипирал, нито е командувал експедиция, разбира се, не е убедително доказателство. Най-великият португалец, славата на нацията Луиш д'Камоинш, шестнадесет години е бил на португалска служба, ранили го, когато изпълнявал своя дълг към

* „Възхвала за Америго Веспучи“ (итал.) — бел. прев.

** „Литературна смес“ (итал.) — бел. прев.

краля, а в нито един официален документ не се споменава за това. В Индия той бил арестуван и хвърлен в килия, но къде са преписките, та дори само фактите за този съдебен процес? За пътешествията му също не може да се намери нито ред. Изчезнал е и дневникът на Пигафета³² за още по-паметното пътешествие на Магелан. Така че ако резултатът от данните по документи от Лисабон за най-важния период от живота на Веспучи е равен на нула, то нека само си припомним: точно толкова знаем от архивите за африканските приключения на Сервантес, за годините на странствуване на Данте, за театралната дейност на Шекспир. И все пак Сервантес се е борил, Данте е обходил много страни, а Шекспир стотици пъти се е явявал на сцената. Дори наличието на документи не винаги е действително доказателство, а липсата на документи още по-малко.

*

По-пълни са флорентинските документи. Бандини и Бертолоци намират в държавния архив три писма на Веспучи до Лоренцо ди Медичи. Това не са оригинални, а по-късни преписи от колекцията на някой си Валиенти, който преписвал сам или поръчвал да му се преписват в хронологичен ред всякакви съобщения, писма и публикации, отнасящи се до новите пътешествия и открития. Едно от тези писма е написано от Веспучи непосредствено след завръщането му от третото пътуване до нос Верде — или първото плаване, предприето от него по поръчение на португалския крал. Второто писмо съдържа подробни сведения за това така наречено трето пътуване и по същество всичко, което след това е публикувано в „Mundus Novus“, без характерната за пуб-

ликацията — твърде съмнителна — литературна пудра. Всичко това има вид на блестящо доказателство за правотата на Веспучи: най-малкото поне сега безспорно е потвърден фактът за така нареченото трето плаване — онова, което благодарение на „Mundus Novus“ го направило знаменит — и Веспучи вече може да бъде провъзгласен за невинна жертва на неоснователна клевета. Но ето че се намира още едно, трето писмо до Лоренцо ди Медичи, в което Веспучи — такъв дяволски непохватен човек! — описва първото си плаване от 1497 г. като това от 1499 г., така че сам признава точно онова, в което го упреквали противниците му, а именно че в отпечатаното издание е датирал своето плаване с две години по-рано. С това негово собственоръчно написано съобщение неопровержимо се доказва, че той или някой друг от едното плаване е изфабрикувал две и че претенцията да е стъпил пръв на американска земя е нагла, при това съвсем непохватно измислена лъжа. Сега мрачното подозрение на Лас Касас е потвърдено неопровержимо. Онези, които искат да спасят Веспучи като безкористен и честен човек — неговите най-ревностни защитници и сънародниците му от „Raccolta Columbiana“*, — нямат друг изход освен един последен и най-отчаян: да обявят това писмо на Веспучи за фалшификация с по-късна дата.

Така от флорентинските документи пред нас изпъква познатият ни вече двойствен образ на Веспучи, на този мъж във вечен полумрак: от една страна, един човек, който в частните си писма до своя търговски покровител Лоренцо ди Медичи честно и скромно съобщава за истинското състояние на нещата. А, от друга, един

* „Колумбово общество“ (итал.) — бел. прев.

Веспучи от напечатаните книги, човекът с велика слава, героят на велик скандал, притворно хвалещ се с открития и пътувания, които никога не е извършвал, един човек, който благодарение на празните си приказки се добира до честта един цял нов континент да бъде наречен на негово име. Колкото повече се търкаля кълбото от грешки през вековете, толкова повече се уплита.

*

И странно: същото, ама съвсем същото противоречие в данните се разкрива и от испанските документи. От тях се узнава, че Веспучи пристигнал в Севиля в 1492 г. съвсем не като голям учен или врял и кипял мореплавател, а като незначителен чиновник, „factor“* на търговската къща Хуаното Бералди, която била нещо като филиал на банката на Медичи във Флоренция, а се занимавал главно със съоръжаване на кораби и финансиране на експедиции. Първо, това лошо се свързва със славата, че Веспучи бил отпътувал от Испания още през 1497 г. като ръководител на рискована експедиция. И нещо още по-лошо: от това така наречено първо пътуване, с което той уж изпреварил Колумб и открил континента, няма нито един документ, няма и най-малка следа, което почти доказва, че през 1497 г. Веспучи в същност е седял в кантората си в Севиля и усърдно се занимавал с търговия, че съвсем не е изследвал бреговете на Америка, както се твърди в „Quatuor Navigationes“**.

Сякаш отново всички обвинения срещу Веспучи са

* „Агент“ (испан.) — бел. прев.

** „Четириплавания“ (лат.) — бел. прев.

доказани с документи. Но странно: именно в същите испански документи се намират и доказателствата, които говорят толкова убедително за почтеността на Веспучи, колкото други данни — за нагло самохвалство. Те съдържат един акт за приемане на испанско поданство, с който от 24 април 1505 г. Америго де Веспучи става испански поданик „заради добрата служба, която е доказал, ще доказва и в бъдеще пред испанската корона“. Ето и един документ от 22 март 1508 г. за назначаването на Веспучи като „piloto mayor“ в „Casa de Contratación“, т. е. за ръководител на всички навигационни служби в Испания, в който се посочва задължението му „да обучава щурманите как да ползват измерителните пособия, астролабия и квадрантите, а така също и да проверява дали могат да свързват, както трябва, теорията с практиката“. Там се намира и кралската заповед за съставяне на „padrón real“*, една карта на света, в която окончателно да се отбелязват новооткритите брегове и която постоянно да се допълва и поправя от Веспучи. Може ли да се допусне, че испанската корона, която разполага с най-бележитите мореплаватели от онова време, ще покани на един толкова отговорен пост някой, който заради самохвалството и книгите си за измислени пътувания не внушава никаква благонадеждност? Възможно ли е самият крал на съседна Португалия да повика именно този човек в страната си и да му възложи да съпровожда две флотилии за Южна Америка, ако все пак Веспучи не се бил прославил като специалист в навигацията? Нима не е доказателство за честността му фактът, че на смъртния си одър Хуаното Бералди назначил именно Веспучи за

*„Кралски списък“ (испан.) — бел. прев.

екзекутор* на своето завещание и ликвидатор на фирмата; в неговата търговска къща Веспучи работил дълги години, така че Бералди е можел да прецени най-добре дали той заслужава това доверие. Отново се сблъскваме със същото противоречие: щом е налице някакъв документ за живота на Веспучи, то той свидетелствува за честен, добросъвестен и много начетен човек. Но достатъчно е да вземем в ръка отпечатана негова работа и откриваме празнохвалство, неправдоподобност, небивалици.

Но нима е невъзможно човек да е отличен мореплавател и в същото време необуздан самохвалко и позьор? Не е ли възможно човек да е добър картограф и в същото време дребен завистник? Нима още от старо време невероятните разкази не се смятат за моряшка слабост, а завистта към успеха на колегите — професионална болест на учените? По такъв начин всички тези документи не биха помогнали на Веспучи в категоричното обвинение, че коварно е присвоил честта за откриването на Америка, принадлежаща на великия адмирал.

Но ето от гроба се издига глас, за да докаже правотата на Веспучи. Във великия съдебен процес „Колумб против Веспучи“ като свидетел в полза на Веспучи се явява именно този, от когото най-малко би могло да се очаква поддръжка: самият Христофоро Колумбо. Малко преди смъртта си, на 5 февруари 1505 г., т. е. по време, когато книжката „Mundus Novus“ отдавна вече е позната в Испания, адмиралът, който в едно от предишните си писма нарича Веспучи свой приятел, изпраща на своя син Диего³³ следното писмо:

*Изпълнител на съдебни решения (лат.) — бел. прев.

„5 февруари 1505.

Мили мой сине,

Диего Мендес отпътува оттук в понеделник, на 3. този месец. След заминаването му говорих с Америго Веспучи, който отива в двореца, където го викат, за да се посъветват с него относно някои въпроси по мореплаването. Той винаги е доказвал желанието си да ми бъде полезен (*él siempre tuvo deseo de me hacer placer*), той е честен човек (*mucho hombre de bien*). Щастието не е благосклонно към него, както и към много други. Трудът му не му е донесъл изгодата, която с право би могъл да очаква. Отива там (в двора) с горещото желание да издействува за мене при удобен случай (*si a sus manos està*) нещо благоприятно (*que redonde a mi bien*). Оттук аз нямам възможност да му обясня поточно с какво може да ни бъде полезен, защото не зная какво искат от него. Но той е решил да направи за мене всичко възможно, което е по силите му.“

Това писмо е една от най-изненадващите сцени в нашата комедия от грешки. Двамата мъже, които невежеството в продължение на триста години си представя винаги само като непримирими съперници, които ожесточено враждуват за славата да видят собственото си име дадено на новооткритата земя, в действителност били сърдечни приятели! Колумб, който заради недоверчивия си характер се скарал с почти всички свои съвременници, хвали Веспучи като свой отдавнашен помощник и го прави свой застъпник пред двора! Значи те двамата — и това е безспорният исторически факт — не са подозирали ни най-малко, че десет поколения учени и географи ще насъскват една срещу друга сенките им в схватката за сянката на едно име, че ще бъдат противници в една комедия от грешки — единият —

сияен гений, ограбен от другия — подъл негодяй. Разбира се, и двамата не са знаели думата „Америка“, около която щял да се разгорещи този спор — нито Колумб е подозирал, че зад откритите от него острови се намира гигантски материк, нито пък Веспучи знаел, че крайбрежието на Бразилия е част от този материк. Хора с еднакъв занаят, и двамата неразглезени от съдбата, несъзнаващи своята неизмерима слава, но разбиращи се помежду си по-добре, отколкото почти всичките им биографи, които противно на всякаква психологическа логика им приписвали съвършено невъзможното за тогавашното време съзнание за собствените им постижения: тук отново, както често се случва, действителността разрушава една легенда.

*

Започнали да говорят документите. Но тъкмо с откриването и тълкуването им великият спор около името на Веспучи се разгаря още по-силно; никога още тридесет и две страници печатан текст не са били разнищвани така основно в търсене на достоверност, с такова усърдие от всички страни — психологическа, географска, картографска, историческа и полиграфическа, както били изследвани пътеписите на Веспучи. Но крайният резултат е, че спорещите географи защитават само собственото си да или не, черно или бяло, откривател или лъжец и винаги с еднаква увереност и уж с еднакво непогрешими доказателства. Съвсем бегло, заради приятната шега искам да изброя тук всичко, което различните авторитети твърдят през последното столетие в своите тези за Веспучи: Първото си плаване той извършил заедно с Пинсон³⁴. Първото си пътуване из-

вършил с Лепе³⁵. Своего първо пътуване той извършил в състава на неизвестна експедиция. Той изобщо не е извършвал първо плаване — то е измислица и лъжа. При първото си пътуване открил Флорида. Не е откривал нищо, защото изобщо не е участвувал в плаването. Пръв видял река Амазонка. Видял я едва при третото си пътуване, а преди това я сбъркал с река Ориноко. Пропътувал и дал име на всички части от крайбрежието на Бразилия, чак до Магелановия проток. Минал само покрай една малка част от крайбрежието, а названията били дадени много преди него. Той бил велик мореплавател. Не, никога не е командувал нито кораб, нито експедиция. Бил велик астроном. Не е вярно — всичко, което е писал за звездите, е глупост. Посочените от него дати са верни. Тези дати са неверни. Бил забележителен пилот, не бил само „beefcontractor“* и невежа. Неговите сведения заслужават доверие. Той е професионален мошеник, въжеиграч и лъжец. След Колумб Веспучи е първият откривател и мореплавател на своето време. Той е чест — не, той е позор за науката. С еднакво пристрастие всичко това се твърди и обосновава в книгите, написани за и против Веспучи, подкрепя се с безброй така наречени доказателства. И така, както преди триста години, човек е изправен отново пред отколешния въпрос: „Кой е бил Америго Веспучи? Какво е направил и какво не е направил?“ Може ли да се намери отговор на този въпрос? Може ли да се разреши тази велика загадка?

* „Доставчик на месо“ (англ.) — бел. прев.

Кой е бил Веспучи?

Опитахме се да разкажем в хронологичен ред за тази велика комедия от грешки, разигравана около живота на Америго Веспучи в продължение на триста години, довела в крайна сметка до назоваването на новата част на света на негово име. Един човек става известен, но в същност защо? Прав или не, човек може да твърди каквото си иска: благодарение на заслуги или чрез мошеничество. Защото славата на Веспучи в същност не е слава, а един ореол, възникнал не толкова заради делата му, колкото заради погрешната оценка на извършеното от него.

Първата грешка — първо действие от нашата комедия — е поставянето на името му върху заглавната страница на книгата „*Paesi ritrovati*“, вследствие на което светът погрешно започнал да мисли, че не Колумб, а Веспучи е открил тези нови страни. Втората неточност — второ действие — е печатната грешка „*Parias*“ вместо „*Lariab*“, допусната в латинското издание, в резултат на което се разпространява твърдението, че не Колумб, а Веспучи стъпил пръв на континента Америка. Третата грешка — трето действие — е грешка на един скромен провинциален географ, който въз основа на тридесет и двете страници, написани от Веспучи, предложил да се нарече Америка на негово име. До края на това трето действие, както във всяка истинска комедия за измамници и мошеници, Веспучи е герой, той владее сцената като безупречен храбрец, като героичен характер. В

четвърто действие за първи път се промъква съмнението и вече не се знае герой ли е или мошеник. Пето, последно действие, което се разиграва в нашето столетие, трябва следователно да донесе още една неочаквана кулминация, та остроумно оплетеният възел да се поразхлаби и на финала всичко да се разреши забавно и веднъж завинаги.

За щастие историята е отличен драматург; както за трагедиите, така и за комедиите си тя умее да намира блестяща развръзка. От онова четвърто действие ни е известно, че Веспучи не е открил Америка, той не е стъпвал пръв на материка и въобще никога не е предприемал онова пътуване, което дълго време го прави съперник на Колумб. Но докато на сцената учените още спорят колко от описаните в книгата му пътешествия Веспучи наистина е направил и колко не, изведнъж се появява ново лице с поразителната теза, че дори тези тридесет и две страници, стигнали и до нас, не са написани от Веспучи, че тези текстове, развълнували целия свят, не са нищо друго освен чужди, безотговорни и самоволни компилации, в които написаният саморъчно от Веспучи материал се изопачава по най-груб начин. Този „*deus ex machina*“*, той се казва професор Маняги³⁶, поставя въпроса съвсем по новому и за да го постави правилно, първо го обръща с главата надолу. Докато всички приемат за напълно естествено, че Веспучи е написал поне книгите, разпространявани под негово име, и само се съмняват дали действително

* „*Deus ex machina*“ (бог от механизъм). В древногръцката трагедия заплетените положения се разрешавали с помощта на божество, което се явявало на сцената чрез някакъв механизъм („машина“). Изразът се употребява при случай на неочакван помощник (Платон, Кратил, 425) (лат.) — бел. прев.

е извършил описаните в тези книги пътешествия, то Маняги твърди, че Веспучи е извършил тези плавания, но е твърде съмнително той сам да е написал книгите в този вид, в който те съществуват и сега. Следователно не Веспучи се хвали с лъжливи подвизи, а под прикритието на неговото име са направени и написани много нелепи неща. Затова, ако искаме справедливо да съдим за Веспучи, най-добре е да отделим настрана прочутите му две отпечатани писания — „Mundus Novus“ и „Quatuor Navigationes“, и да се опрем само на трите оригинални писма, които били обявени от защитниците му без каквото и да било основание за фалшификации.

Тази теза, според която Веспучи не бива да се смята за напълно отговорен за разпространяването от негово име текстове, първоначално озадачава. Тогава какво остава от славата на Веспучи, ако дори тези книги не са съчинени от него? Но при по-внимателно вглеждане тезата на Маняги се оказва не толкова нова. В същност подозрението, че фалшифицирането на онова първо плаване не е направено от самия Веспучи, а от някой, който е използвал името му, е толкова стара, колкото и самото първо обвинение срещу него. Спомняме си, че епископ Лас Касас беше първият, който обвини Веспучи, че той с лъжливото съобщение за неизвършено пътуване успял да нарече Америка на свое име. Лас Касас обвини Веспучи в „голяма низост“, „изпечена хитрост“ и груба несправедливост. Но ако се вгледаме по-внимателно в текста на Лас Касас, то при всички тези резки нападки постоянно се среща и една „*reservatio mentalis*“*. Макар и да заклеява измамата, Лас Касас винаги пише предпазливо за измама, до която

* „Мислена уговорка“ (лат.) — бел. прев.

прибягнал Веспучи, „или онези, които са публикували неговата *Quatuor Navigationes*“. Следователно Лас Касас не изключва възможността незаслуженото възвеличаване на Веспучи да е станало без неговото участие. Хумболт, който за разлика от професионалните теоретици не вижда във всяка отпечатана книга евангелие на истината, също ясно изразява съмнение, дали в целия този спор Веспучи не е въввлечен, както Пилат Понтийски във „Верую“. „Тази измама не е ли извършена от събирачите на пътеписи без знанието на Веспучи — пита Хумболт — или може би това е само последица от объркано изложение на някакво събитие и от неточни сведения?“

И така ключът е вече изкован, с него Маняги само отваря врата към нов изход. Логично погледнато, неговото обяснение ми изглежда най-убедително от всички досегашни, защото единствено то най-естествено разрешава всички противоречия, които занимават цели три столетия. Психологическа неправдоподобност се крие от самото начало в това, че един и същ човек просто измисля в книгата си едно плаване, извършено през 1497 г., а в същото време в едно свое частно писмо описва същото това пътуване с променена година — 1499; или това, че може да изпрати различно описание на своите плавания — с различни дати и противоречиви подробности — във Флоренция до двама различни хора, принадлежащи към същия тесен кръг, в който писмата се предават от ръка на ръка. Освен това невероятно е човек, живеещ в Лисабон, да изпрати тези пътеписи точно на някакъв дребен владетел в Лотарингия, а опусът му да се отпечата в такова затънтено градче като Сан Дьо. Ако Веспучи е издал сам или е искал да издаде своите „произведения“, то той най-мал-

кото би направил дребното усилие да отстрани преди „Imprimatur“* най-грубите и очевидни неточности. Допустимо ли е например самият Веспучи с високопарност, която напълно противоречи на тона на собственопоръчно написаните му писма, да съобщава лично на Лоренцо ди Медичи защо нарича „трето“ това свое пътешествие в „Mundus Novus“: „защото преди него аз вече извърших други две плавания на запад по поръчка на светлейшия крал на Испания“ (*Vostra Magnificenza saprà come per commissione de questo Ré d'Ispagna mi parti*). Та кому Веспучи съобщава изненадващата новина, че вече е извършил други две плавания? На шефа на фирмата, чийто чиновник и кореспондент е вече почти десет години и който трябва да знае с точност до ден и час предприемал ли е неговият „фактор“ продължителни пътешествия и кога именно; та нали в разходните книги трябва до стотинка да са нанесени всички разходи и печалби от тези пътешествия. Това би било също толкова абсурдно, колкото ако някой автор, изпращайки нова книга на своя издател, който публикува непрекъснато в продължение на десетки години негови произведения и с които редовно си урежда сметките, ако същият този автор направи пред издателя си изненадващото съобщение, че това не е първото му произведение, а преди това е издавал и други книги.

Подобни безсмислици и противоречия се намират почти на всяка страница от напечатания текст на книгата на Веспучи, безсмислици и противоречия, които в никакъв случай не могат да се припишат на самия Веспучи. Ето защо най-правдоподобна е тезата, предложена от Маняги, че трите писма на Веспучи, намерени

*„Печатането се разрешава“ (лат.) — бел. прев.

в архивите и отхвърляни и до днес от неговите защитници като неистински, в действителност представляват единственият достоверен материал, написан от ръката на самия Веспучи, а прославлените произведения „Mundus Novus“ и „Четири плавания“ трябва да се смятат за недостоверни публикации, съдържащи добавки, изменения и изопачения.

И все пак би било грубо преувеличение само по тази причина да се обявят „Четири плавания“ за чиста фалшификация, защото безспорно те съдържат обработка на автентичен материал, написан от ръката на Веспучи. Това, което е направил неизвестният издател, е почти същото, което става в антикварната търговия — при умело използване на материала и чрез добра имитация от една истинска ренесансова кутия могат да се получат две-три или цяла гарнитура; впоследствие този, който твърди, че тези предмети са истински, е също толкова неправ, колкото и другият, който ги нарича фалшификати. Флорентинският издател, който предпазливо премълчава името си върху заглавната страница, несъмнено е имал подръка онези три писма на Веспучи, адресирани до банковата къща Медичи — онези три известни нам писма, а вероятно и други, които не са ни известни. Издателят е знаел за изключителния успех на писмото на Веспучи за третото пътуване, за „Mundus Novus“, излязло само за няколко години в не по-малко от двадесет и три непроменени издания на всички езици! Ето защо няма нищо нелогично в това, че издателят, който познавал и другите съобщения от оригинал или от копия, се изкушил да издаде „Събрани пътешествия“ на Веспучи в нова книжка. Но тъй като наличният материал не бил достатъчен да се съпоставят четирите пътешествия на Колумб с

четирите пътешествия на Веспучи, този анонимен издател решил да „разтегне“ материала. Преди всичко той разделил познатото ни съобщение за плаването през 1499 г. на две: едно от 1497 г. и едно — от 1499 г., без ни най-малко да подозира, че заради тази измама Веспучи ще бъде заклеймен като лъжец и измамник за цели три столетия. Освен това издателят добавил към материала и подробности от други писма или от отчети на други мореплаватели, докато благополучно се получила своеобразната *mixtum compositum** от истина и лъжа, създавала стотици години главоболия на учените и дала на Америка името ѝ. Вероятно този, който се съмнява в тази теза, би възразил — допустимо ли е въобще подобно нахално вмешателство и може ли да се допълни книгата на един автор с произволни измислици без негово съгласие. Благодарение на една случайност можем да докажем възможността за такава безскрупулна постъпка тъкмо с Веспучи. Една година по-късно — в 1508 г. — един холандски печатар изфабрикувал пето пътуване на Веспучи, и то по най-примитивен начин. Точно както писмата на Веспучи послужили на неизвестния флорентински издател като материал за книгата „Четирите плавания“, така холандският издател фалшифицирал пътеписа на един тиролец, Балтазар Шпренгер, предаван в ръкопис от ръка на ръка. На мястото, където в оригинала се казва: „ego, Balthasar Sprenger“**, издателят поставя просто: „ick, Alberigus“*** — аз Америго, — за да накара публиката да повярва, че това описание е направено от Веспучи.

*Сложна смес (лат.) — бел. прев.

**„Аз, Балтазар Шпренгер“ (лат.) — бел. прев.

***„Аз, Алберигус“ (старонем.) — бел. прев.

И действително дори след четиристотин години тази толкова нагла поправка заблудила даже председателя на Лондонското географско дружество, който през 1892 г. високомерно обявил, че е открил пето пътешествие на Веспучи.

Почти няма съмнение — и това обяснява обърканата дотук ситуация, — че измисленото съобщение за първото пътешествие и всички останали противоречия, заради които Веспучи толкова дълго време е обвиняван в съзнателна измама, съвсем не бива да се приписват на него, а на безскрупулните издатели и печатари, които, без да искат разрешение от автора, надуват личните пътеписи на Веспучи с всевъзможни измислени добавки, след което ги пускат в печат в този вид. Но срещу подобно тълкуване на въпроса, което ясно обяснява обстановката, противниците на Веспучи повдигат още едно, последно възражение. Защо, питат те, Веспучи, който умрял в 1512 г. и следователно е трябвало да знае за съществуването на книгите, в които му се приписва едно пътуване, което никога не е направил, не е протестирал открито против това? Нима не е негово първо задължение — питат те — да заяви ясно пред света: „Не, аз не съм откривателят на Америка, тази страна несправедливо е наречена на мое име.“ Нима не носи вина за измама и онзи, който не протестира срещу лъжата, понеже тя е в негова изгода?

На пръв поглед това възражение е убедително. Но трябва да се запитаме къде е могъл да протестира Веспучи? Пред коя инстанция може да направи възражение? По онова време понятието авторско право не е познато; всеки отпечатък или ръкопис принадлежал на всички, всеки можел да ползува чуждото име и чуждата книга, както му е угодно. Къде е могъл да протестира Албрехт

Дюрер, че десетки гравьори са поставяли неговите толкова популярни инициали „А. Д.“ върху собствените си изделия; къде са могли да протестира авторите на първия „Крал Лир“ или на първия „Хамлет“, че Шекспир е взел и произволно е изменил текста на техните пиеси? Къде на свой ред би могъл да протестира Шекспир, че чужди пиеси излизали под негово име? А Волтер — против онези, които искали да принудят публиката да чете техните посредствени атеистични или философски памфлети и ги издавали под неговото световноизвестно име? Така че по какъв начин е могъл да се бори Веспучи срещу дузините сборници, които разнасяли по света неговата незаслужена слава с непрекъснато изопачаващите текстове? Единственото, което е можел да направи, е да обясни устно своята невинност на хората, с които се срещал в своя кръг.

А че е направил точно така, няма никакво съмнение. През 1508 или 1509 г. трябва да са стигнали до Испания поне единични екземпляри от онези книги. Възможно ли е кралят да избере на такава отговорна длъжност, свързана с обучаване на пилотите да излагат точно и достоверно сведенията, някой, който вече е публикувал лъжливи данни за неизвършени от него открития? Та за такъв пост е било необходимо той лично да опровергае и най-малкото подозрение. Нещо повече. Както е установено точно, един от първите притежатели на „Cosmographiae Introductio“ в Испания бил Фернандо Колумбо — синът на адмирала (екземплярът с неговите бележки се е запазил до наши дни). Той не само прочел тази книга, в която противно на истината се твърди, че Америго стъпил на материка преди Колумб, но си водил и бележки върху полетата на книгата — същата тази книга, в която се предлага новата страна да бъде

наречена Америка. Но странно: докато в биографията на баща си Фернандо Колombo обвинява кого ли не в завист към баща му, за Веспучи не споменава нито една лоша дума. Още Лас Касас се учудва на това мълчание. „Аз съм изненадан — пише той, че дон Ернандо Колон, синът на адмирала, човек с вярна преценка, доколкото ми е известно, той притежава книгата на Америго „Navigationes“*, не взема никакво отношение към неправдата и узурпаторството, извършени от Америго Веспучи спрямо неговия светлейши баща.“ Нищо не говори по-ясно за невинността на Веспучи, колкото мълчанието на сина за това злощастно преиначаване на текста, заради което баща му е лишен от славата да чуе наречен на името му открития от него свят: синът на Колумб е знаел, че това е станало без знанието и волята на Веспучи.

*

Тук бе направен опит да се разкаже с възможно най-голяма обективност „Causa Vesputici“**, преминало през толкова много инстанции, с хронологическа точност, от момента на самото му възникване с всички негови усложнения. Главната трудност, която трябваше да се реши, се състоеше в необичайното противоречие между един човек и неговата слава, между един човек и неговото име. Защото, както знаем, фактическото постижение на Веспучи не съответствува на неговата слава, а славата — на делото му. Между човека, който той е бил в същност, и човека, който светът е възприел, съществува толкова рязко противоречие, че двата пор-

* „Плавания“ (лат.), т. е. „Четирите плавания“ — бел. прев.

** „Делото Веспучи“ (лат.) — бел. прев.

трета — биографичния и литературния — се оказват несъвместими. И едва след като си обясним, че славата на Веспучи е фабрикат от чуждо вмешателство и объркани случайности, едва тогава ще бъде възможно да разглеждаме действителното му постижение и неговия живот като нещо цяло, да разказваме за тях и естествената им взаимовръзка.

И тогава се оказва, че една скромна заслуга се свързва с неизмерима слава, че животът на този човек, предизвикал по безпримерен начин удивлението и неприязънта на целия свят, в действителност не е нито велик, нито драматичен. Това не е нито биография на герой, нито на измамник, а само една комедия от случайности, в която бил въввлечен Веспучи, без да има представа за това. Америго Веспучи — третият син на нотариуса Чернастазио Веспучи — е роден във Флоренция на 9 май 1451 г., т. е. сто и тридесет години след смъртта на Данте. Веспучи произхожда от почтено, макар и обедняло семейство и получава обичайното за онези кръгове хуманитарно образование, характерно за Ранния ренесанс. Изучава латински, естествено без да овладее писмения литературен език; от своя чичо Fra* Джорджо Веспучи, доминикански монах от „Сан Марко“, получава известни научни познания по математика и астрономия. Нищо у младия човек не говори за особени дарования или амбиции. Докато братята му посещават университет, той се задоволява със службата на търговец в банката на Медичи, възглавявана по това време от Лоренцо Пиеро ди Медичи (който не бива да се смесва с баща му Лоренцо Великолепния). И така Америго Веспучи не бил смятан във Флоренция нито за

*Fra съкратено от frate (итал.), т. е. монах — бел. прев.

влиятелен човек, нито за голям учен. Запазените от него писма до приятелите му го разкриват като човек, който се занимава със съвсем дребни сделки и има скромни лични интереси. В търговските операции на банката Медичи той сякаш също не успява да стигне много далеч и само една случайност го отвежда в Испания. Подобно на Велзер, Фугер и други немски и фламандски търговци Медичи също имат свои филиали в Испания и Лисабон. Те финансират експедиции за новите земи, стараят се да получат необходимите сведения и да вложат капиталите си преди всичко там, където в момента има най-голяма нужда от тях. Но, изглежда, някой чиновник е злоупотребил с пари в севилската кантора на Медичи и понеже те считат Веспучи за изключително добросъвестен и надежден човек — както и всеки, с който той е имал работа някога през живота си, — изпращат този дребен чиновник на 14 май 1491 г. в Испания, където постъпва на работа в един от филиалите на фирмата Медичи — търговската къща на Хуаното Бералди. И тук, при Бералди, който се занимавал предимно с екипиране на кораби, Веспучи е в напълно зависимо положение. Той съвсем не е самостоятелен търговец със собствен капитал и собствена клиентела, макар и в писмата си да се нарича „Merciante fiorentino“*, а само „фактор“ в кантората на Бералди, който на свой ред бил изцяло подчинен на Медичи. Но макар и да не заема високо положение, Веспучи спечелва личното доверие, дори приятелството на своя началник. Когато през 1495 г. Бералди е близко до смъртта, в завещанието си той назначава Америго Веспучи за изпълнител на последната му воля и нему се

*„Флорентински търговец“ (итал.) --- бел. прев.

пада задачата да ликвидира фирмата след смъртта на Бералди.

И така почти петдесетгодишен, Веспучи изведнъж отново остава с празни ръце. Изглежда му липсва или капитал, или желание да продължи самостоятелно сделките на Бералди. Какво е правил през следващите 1497 и 1498 г. в Севиля, не бихме могли да установим понастоящем, тъй като не са се запазили никакви документи. Във всеки случай — а това се потвърждава и от писмото на Колумб по-късно — работите му не са вървели добре и неуспехите му обясняват внезапния обрат в живота му. Повече от двадесет, почти тридесет години от живота си този умен и трудолюбив флорентинец е пропилял по чуждите фирми като малък чиновник. Няма нито дом, нито жена, нито дете. Той е сам, границата със старостта е близо, а отникъде не идва сигурност и опора. Но епохата на откритията дава на смелия, на този, който е способен да рискува живота си, една рядка, незаменима възможност — с един замах да завоюва и слава, и богатство; това е време на дръзки смелчаци и авантюристи, каквито оттогава светът вече почти не познава. Подобно на стотици и хиляди други неудачници този дотогава дребен и вероятно банкрутирал търговец Америго Веспучи решава да опита щастieto си чрез плаванията към Нова Индия. Когато през май 1499 г. Алонсо де Охеда екипира една флотилия по поръчение на кардинал Фонсека, Америго Веспучи се качва на кораба на Охеда.

В качеството на какъв Алонсо де Охеда го взема на кораба, не е съвсем ясно. Несъмнено факторът по корабна екипировка от фирмата Бералди е придобил от ежедневния си контакт с капитани, корабостроители, доставчици на стоки известни професионални познания.

Той познава кораба подробно във всичките му детайли от кила до върха на мачтата. Освен това като образован флорентинец Веспучи, изглежда, превъзхожда стократно по култура другарите си от флотилията и много отрано е използвал времето си, за да овладее и навигационни знания. Учи се да борави с астролабия и да прилага новите методи за изчисляване на географските дължини, занимава се с астрономия, упражнява се в съставянето на географски карти, така че може да се предположи, че участва в експедицията на Охеда в качеството на пилот или астроном, а не като прост търговски посредник.

Но дори и да предположим, че Америго Веспучи е участвувал в тази експедиция не като пилот, а като обикновен търговец, във всеки случай от това многомесечно пътуване той се завръща като опитен специалист. Съобразителен ум, добър наблюдател, опитен математик, любознателна душа, сръчен картограф — това са особените качества, които той придобива по време на дългите месеци плаване, отличаващи го като особено известен сред моряшките кръгове. И понеже кралят на Португалия сега подготвя нова експедиция за откритите наскоро от Кабрал области в Бразилия (покрай северните ѝ брегове плавал и Веспучи с експедицията на Охеда), то именно към него кралят се обръща с предложение да съпровожда тази нова експедиция в качеството си на шурман, астроном или съставител на карти. Обстоятелството, че кралят на съседната страна, комуто наистина не липсват отлични шурмани и моряци, поканил именно Веспучи в своята страна, неопровержимо свидетелствува за високата репутация на този досега неизвестен човек.

Веспучи не се колебае дълго. Плаването с Охеда не

му донася никакви доходи. След мъки и опасности месеци наред той се връща в Севиля също такъв бедняк, какъвто тръгнал. Няма длъжност, няма професия, няма работа, няма състояние; така че приемането на това почетно предложение на португалския крал съвсем не може да се счита за измяна спрямо Испания.

Но и новото плаване не носи на Веспучи нито изгоди, нито почести. В тази експедиция името му се споменава също толкова рядко, колкото името на командувачия флотилията. Това разузнавателно плаване имало една единствена изключителна задача: да се мине колкото е възможно по-на юг край брега и да се открие така жадуваният път към Островите на подправките. Хората все още са пленници на илюзията, че тази „Terra de Santa Cruz“*, на която се е натъкнал Кабрал, е само един средно голям остров и този, който има щастието да го заобиколи, ще се окаже край Молукските острови, източника на всички богатства, съкровищница на подправките. Историческата заслуга на експедицията, която Веспучи придружава, се състои в това, че тя за пръв път опровергава тази заблуда. Португалците достигат тридесетия, четиридесетия, петдесетия градус южна ширина, но брегът все още няма край. Отдавна зад тях са останали горещите зони, става все по-студено и по-студено и накрая трябва да се откажат от надеждата да заобиколят тази огромна нова земя, която им се изпречва по пътя за Индия като огромна напречна греда. Но вземайки участие в едно плаване, което все пак е едно от най-дръзките и най-величествените за своето време и за което Веспучи има пълно право да каже с гордост, че то е измерило четвъртата част на света,

*„Земя на светия кръст“ (португ.) — бел. прев.

този дотогава никому неизвестен човек прави огромен принос в географската наука: Веспучи довежда Европа до съзнанието, че тази новооткрита земя не е Индия или някакъв остров, а един „mundus novus“, нов континент. Нов свят.

Не е успешно и следващото плаване, което Веспучи предприема по поръка на краля на Португалия със същата цел — да се намери път за Индия от изток, т. е. един опит за осъществяване на онзи подвиг, който Магелан ще осъществи по-късно. Наистина този път флотилията плава все по на юг, оставя зад себе си Рио де ла Плата, но е принудена да се върне обратно, гонена от бури. И още веднъж, сега вече петдесет и четири годишен, Веспучи се завръща в Лисабон като беден, разочарован, и — както той сам смята — съвършено неизвестен човек, един от многото, отплавали да търсят щастието си в Нова Индия, без да го открият.

Междувременно обаче става нещо невероятно — плавайки под онова друго звездно небе в другото полушарие, Веспучи не можел да предвиди, не можел дори да мечтае; той развълнувал, той, скромният, неизвестен и беден пилот, възбудил умовете на всички учени в Европа. Всеки път, завръщайки се от плаване, той пишел отчети до своя бивш работодател и личен приятел, Лоренцо ди Медичи, в които скромно и честно описвал всичко видено по време на пътуването си. Освен това той водел дневници, които връчвал лично на краля на Португалия; те, както и писмата, били изключително лични документи, предназначени за политическа или търговска информация. Никога обаче и през ум не му минавала мисълта да се представя за учен или писател, да смята частните си писма за литературно, а още по-малко за научно произведение. Веспучи ясно подчер-

тава, че в написаното от него намира „di tanto mal sapore“*, че не може да се реши да го публикува в такъв незавършен вид, и ако веднъж споменава за план на замислена от него книга, веднага добавя, че иска да я издаде само „с помощта на учени хора“. Само когато един ден „се оттегли в покой“ (quando sarò de' riposo), той ще се опита с помощта на учени мъже да напише книга за пътванията си, та да спечели поне след смъртта си малко слава — „qualche fama“. Но без да знае за това и естествено без да има намерение да го прави, той, странствуващият през онези дни по чужди морета, неочаквано и сякаш зад гърба му е увенчан с ореола на славата на най-учения географ на своята епоха, на велик писател. Това писмо до Лоренцо ди Медичи, в което Веспучи описва третото си плаване, е преведено на латински, вероятно твърде свободно редактирано и стилизирано в научен вид, и едва появило се в печата под заглавие „Mundus Novus“, предизвиква невероятна сензация. От момента, в който тези четири печатни листа политат по света, във всички градове и пристанища вече се знае, че тези новооткрити земи съвсем не са Индия, както предполагаше Колумб, а един нов свят, че човекът, който пръв съобщава тази удивителна истина на всички, е Алберигус Веспучиус. А същият този човек, когото цяла Европа смята за най-образования учен и за най-дръзкия от всички мореплаватели, не знае нищо за своята слава и кротко се старае да си намери най-сетне такова място, което би му осигурило скромен и спокоен живот. Оженва се вече на възраст, съвсем е уморен от търговия, приключения, пътвания. Най-после, в 57-ата година на живота му, желанието му се

* „Толкова малко вкус“ (итал.) — бел. прев.

осъществява. Постигнал е това, за което мечтае цял живот: скромно, спокойно, тихо еснафско съществуване на главен пилот в Casa de Contratacion, отначало с възнаграждение от петдесет хиляди, по-късно седемдесет и пет хиляди мараведи*. Оттогава новият Птолемей от Севиля е един от многото уважавани чиновници на краля — ни повече, ни по-малко.

Знаел ли е Веспучи през тези последни години от живота си за славата, която плетяла междувременно тънките си нишки от недоразумение и грешки около неговото име? Допускал ли е някога, че искат да нарекат новата земя отвъд океана на негово име? Възразявал ли е срещу тази неоправдана слава, надсмивал ли се е над нея или тихо и кротко е споделял единствено с най-близките си приятели, че не всичко се е случило точно така, както е написано в онези книги? Ние знаем само едно, а именно че тази невероятна слава, която като ураган бушува над планини, морета и страни, звучи на много езици и вече нахлува в другия, в Новия свят, не е донесла в живота му ни най-малка реална изгода. Веспучи си остава все така беден, както и в първия ден, когато пристига в Испания, толкова беден, че след смъртта му, 22 февруари 1512 г., неговата вдовица трябва да подава унизителни молби, докато ѝ отпуснат възможно най-ниската годишна пенсия от десет хиляди мараведи. Единствената ценност от наследството му, дневниците от неговите пътешествия — само те биха могли да ни разкрият цялата истина, — попадат в ръцете на племенника му, който се отнесъл толкова небрежно към тях, че те завинаги са загубени за нас подобно на много други ценни записки от епохата на

* Дребна испанска монета — бел. прев.

откривателите. Нищо не остава от мъките на този скром-
мен и затворен живот освен съмнителната и с право
оспорвана слава.

Едно е ясно: човекът, заставил учените цели чети-
ристотин години да разрешават един от най-сложните
проблеми, в същност е водел един съвсем несложен и
непроблематичен живот. Нека се решим да направим
следния извод: Веспучи е бил човек със средни възмож-
ности. Той не е първооткривателят на Америка, не е
и „*amplificator orbis terrarum*“*, но, от друга страна, не
е и, както го набеждават, лъжец и измамник. Не е бил
велик писател, но не си е и въобразявал, че е такъв.
Веспучи не е голям учен, не е дълбокомислещ философ,
не е астроном, не е Коперник, нито пък Тихо де Брахе;
може би дори е малко смело да го поставяме в първата
редица на великите мореплаватели или откриватели.
Защото никъде неговата печална съдба не му е позво-
лила да прояви собствена инициатива. Не са му дове-
рили флотилия, както на Колумб или Магелан; за-
емайки различни длъжности, Веспучи винаги е подчи-
нен, зависим, без възможности да изследва, да открива,
да заповядва или да ръководи. Той винаги е във втората
редица, винаги в сянката на другите. И ако въпреки
това сияйният лъч на славата пада тъкмо върху него,
то това идва не по силата на особени заслуги или осо-
бена вина, а по силата на своеобразно стечение на
обстоятелства, грешки, случайности, недоразумения;
той би могъл да падне върху някой друг, който е учас-
твувал в същото това плаване и е разказвал в писмата
си за него, или върху щурмана на съседния кораб. Ис-
торията обаче не позволява да се спори, тя е избрала

* „Този, който разширил земната орбита“ (лат.) — бел. прев.

именно него и решенията и, макар и погрешни, макар и несправедливи, са необратими. Двете думи — *Mundus Novus*, — поставени от него или от непознатия издател върху писмото му, и книгата „Четири пътувания“ — независимо дали е участвувал във всички тях — въвели Веспучи в залива на безсмъртието. Неговото име никога не може да бъде заличено от най-славната книга на човечеството — Историята на световното познание, и може би неговата заслуга може да се опише най-точно с парадокса: Колумб е открил Америка, но не е знаел за това, Веспучи не я е открил, но пръв е разбрал, че Америка представлява един нов континент, че е Америка. Тази единствена заслуга остава свързана с целия му живот, с името му. Защото само доброто дело нищо не решава, важни са преди всичко осъзнаването и влиянието му. Този, който разказва и обяснява делото, може често да изглежда по-важен за поколенията от този, който го е извършил, и в непредвидимата игра на силите в историята често най-малкият тласък е в състояние да предизвика най-големи последствия. Който очаква справедливост от историята, той изисква от нея повече, отколкото тя е съгласна да даде: често пъти тя отрежда на обикновения, на средния човек славата на подвига и безсмъртието, а най-добрите, най-смелите и най-мъдрите хвърля в тъмнината на неизвестността.

И все пак: Америка не бива да се срамува от кръщелното си име. Това е името на един честен и смел човек, който на петдесетгодишна възраст три пъти се осмелил да плува с малко корабче по още неизследвания океан към неизвестното, един от онези „незнайни моряци“, които в онова време по стотици рискували живота си в опасни приключения. И може би тъкмо името на един такъв среден човек, името на човек от

безименната чета на безстрашните подхожда повече на една демократична страна, отколкото името на някой крал или конкистадор, то е и по-справедливо, отколкото, да кажем, Западна Индия, Нова Англия, Нова Испания или пък Земя на светия кръст. Не волята на един човек е понесла към безсмъртието името на този смъртен; такава е била волята на съдбата, която винаги има право, дори привидно да върши неправда. Там, където заповядва тази висша воля, ние трябва да се подчиним. И така тази дума, измислена на шега от сляпата случайност, днес употребяваме вече съвсем естествено като единствено истинската, единствено мислимата: звучната, крилатата дума „Америка“.

Допълнителни бележки на преводача

1. *Себастиан Кабот* (1474/?/—1557) — италиански мореплавател. Син на Джовани Кабот (1450/?/—1498/?/), който през 1497 г. начело на англ. експедиция за откриване път към „Катай“ (Китай) от северозапад достига източното крайбрежие на Северна Америка (о. Нюфаундленд и п-в Лабрадор, открити още през 1000 г. от викингите — вж. бележка № 11). В случая става дума за втората английска задокеанска експедиция към бреговете на Северна Америка през 1498 г., в която пък участва Себастиан Кабот и я възглавява след смъртта на баща си, който, както се предполага, починал по пътя. През 1517 г. Себастиан Кабот отново пътува към Северна Америка, пак в търсене на път към Китай, а през периода 1526—1530 г. вече начело на голяма испанска експедиция изследва р. Парана (в Южна Америка). Около 1550 г. основава в Англия „Компания за откриване на неизвестни земи“.
2. *Апокалипсис* (гръц.) — Откровение на Йоан Богослов — една от книгите на Новия завет от библията, най-древното произведение на християнската литература (написано през 68—69 г.). Апокалипсисът е изпълнен с пророчества за близкия край на света, за настъпване отначало на царството на Антихриста, а след това на царството небесно на земята. В глава 6 е описано последователното появяване на предвестниците на Страшния съд — четири конници на бял, червен, черен и „кулест“ кон (според средновековното мистично тълкуване те символизират съответно глада, войната, чумата и смъртта).
3. *Роджър Бейкън* (ок. 1214—1294) — английски философ и естествовик. В учението му експерименталният метод преобладава над схоластиката. Заради смелото му изобличаване пороците на духовенството бил хвърлен в затвора, където прекарал 14 години.
4. *Стълбовете на Херкулес* (Гибралтар, араб. Джебел ал Тарик) — днес британска колония-крепост (от 1704 г.), разположена на п-в Гибралтар в южната част на Пиренейския п-в. Името Джебел ал Тарик произлиза от името на араб. полководец Тарик ибн Заида, който през VIII в. превзел от испанците тази важна стратегическа

точка. В древността Гибралтар се е наричал Мелкартови или Херкулесови стълбове (*Columnae Herculis*). В същност доста преди XIV в. кораби са преминавали от Средиземно море през Гибралтарския проток, а на атлантическото крайбрежие на Западна Европа са възникнали значителни пристанищни градове.

5. *Кубла хан*, правилно Хубилай хан (ок. 1216/?/—1294) — монголски хан, внук на Чингис хан. Провъзгласил се за китайски император (династия Юан) и по-късно, към 1280 г., завършил завоюването на Китай.
6. *Картаген* — първоначално древен град-държава в Северна Африка, на дн. Туниски залив. Основан вероятно през 814 г. пр.н.е. от финикийци — преселници от град Тир. Около VII в. пр.н.е. се превръща в робовладелска държава от източен тип и до IV в. пр. н. е. завладява Северна Африка и значителна част от крайбрежието и островите на Средиземно море. Известни са пълководците Ханибал и Хамилкар. В 146 г. пр.н.е. при така наречените пунически войни, започнали в III в. пр.н.е., Картаген бил окончателно победен от Рим и африканските му територии превърнати в римска провинция Африка (в I в. пр.н.е. Картаген е възстановен като римска колония). Впоследствие е завладяван последователно от вандалите (439 г.), Византия (533 г.) и арабите (698 г.), след което го разрушават.
7. *Абу Абдалах Мохамед Идриси* (Ал Идриси) (1110—1165) — арабски пътешественик, географ и картограф. Написал „Развлечение на копнеещия да преброди страните“ (завършена в 1153 г. в Палермо по поръка на сицилийския крал Роджер II), където са описани и българските земи. Трудът му съдържа и 70 географски карти (една обща карта на света и останалите — секционни, изработени от други лица пак по поръка на сицилийския крал).
8. *Нуну Триштау* — португалски мореплавател и търговец на роби, който през 1446 г. преминал на юг покрай африканското крайбрежие до 12° с.ш., открил о. Бисагуш и слязъл на гвинеийския бряг, където бил убит.
9. *Паоло дел Поцо Тосканели* (1397—1482) — флорентински учен, дал идеята за достигане на Индия по море, тръгвайки на запад.
10. *Була* (къснолат.) — в средните векове са наричали була металния печат, а по-късно и капсулата, в която са заключвали печата, скрепяващ определен държавен акт, както и самия акт (императорски или папски). В по-късните векове була се наричат само важните укази и тържествените послания на римските папи. В случая става дума за булата на римския папа Александър VI Бор-

джия (роден испанец — Родриго Борха) от 1493 г., с която се обявява с декрет т. нар. „разделение на света“ между Испания и Португалия.

11. *Викинги* — нормани („северни хора“) — членове на бойни дружини, съставени от северногермански племена (норвеги, шведи, дани), населявали Скандинавия и п-в Ютландия. Занимавали се главно с пиратство и търговия. През VIII — X в. извършват набези по източните брегове на Англия, Шотландия и Ирландия, достигат Ферьорските о-ви и Исландия, заселват Гренландия. В края на IX в. завземат устието на Сена и основават херцогство Нормандия (911). Около 1000 г. достигат от изток континенталната част на Северна Америка и викингът Лейф Ейриксон нарекъл новооткритата земя „Винланд“ („Страна на виното“) заради диворастващите лози.
12. *Заморин* — според португалски източници от онова време титла на управител на област в Индия с център Каликут.
13. *Педру Алвариш Кабрал* (1467 или 1468—1526) — португалски мореплавател. Открил при едно плаване от Лисабон за Индия на 22.4.1500 г. крайбрежието на Бразилия и я обявил за притежание на Португалия.
14. *Медичи* — италиански (флорентински) търговско-занаятчийски род, чиито представители управляват Флоренция от 1434 до 1735 г. (с прекъсвания през 1494—1512 и 1527—1530 г.), едни от най-големите банкери в Европа, дали двама владетели на папския престол (папите Лъв X и Климент VII) и две владетелки на френския престол (краслиците Екатерина Медичи и Мария Медичи). Лоренцо Великолепни (1449—1492) превръща Флоренция в център на Италианския ренесанс. До 1499 г. в банкерския дом на Медичите във Флоренция работи и самият Америго Веспучи като дребен служител. В случая става дума за Лоренцо Пиеро Франческо Медичи — главен управител на банката на прочутия род.
15. *Синьорията на Венеция* — правителството на Венецианската аристократична република, така нареченият „Малък съвет“, възглавяван от дожа (държавния глава).
16. *Индулгенция* (лат.) — папско писмо (грамота) за „опрощаване на греховете“, получавано от вярващите обикновено срещу заплащане (в зависимост от качеството и тежестта на греховете) на католическото духовенство и неговите агенти. Забогатяването на папството и злоупотребите на църквата при търговията с индулгенции през средновековието предизвикват силен протест сред прогресивните среди. С 95-те тезиса на Мартин Лутер от 31 октом-

ври 1517 г. срещу търговията с индулгенции се слага начало на Реформацията в Европа.

17. *Максимилиан I Хабсбургски* (1459—1519) — германски император от 1493 г., наричан „последният рицар“.
18. *Пашпар Кортиал* — португалски мореплавател; заедно с брат си Мигуел в 1500 и 1501 г. при две плавания достигнал северноамериканското крайбрежие от Гренландия до Нюфаундленд, търсейки път за Индия от северозапад. Изчезнал безследно през 1502 г.
19. *Офир* — тайнствена страна, в която според библейските сказания израелският цар Соломон (ок. 960—930 г. пр. н. е.) изпращал на всеки три години от залива Акаба (на Червено море) своята построена с финикийска помощ флотилия, натоварена с медна руда, за да получи в замяна злато, сребро, слонова кост, сандалово дърво, както и маймуни и пауни за своя разкошен дворец до легендарния храм в Ерусалим. За местонахождението на Офир спорят и до днес, като се посочват съвсем различни земи: п-в Индустан, Арабският п-в, о. Мадагаскар, п-в Сомали, югозападното крайбрежие на Червено море и др.
Елдорадо (исп. el Dorado — позлатен, златен) — фантастична, недействителна страна, за която се е вярвало, че е богата със злато и скъпоценни камъни и която испанските завоеватели-конкистадори от XVI — XVII в. търсели в Централна и Южна Америка; в преносен смисъл — страна на богатства и приказни чудеса.
20. *Крал Мануел I Фортунато*, „Великия“, „Щастливия“ (1469—1521) от 1495 г. крал на Португалия (крал Мануел I); под негово управление Португалия достига най-високия си политически, икономически и културен разцвет и установява колонии в Азия и Америка; същевременно той е бил религиозен фанатик (масово избиване на евреи 1496 г.).
21. *Вашку Нунш д' Балбоа* (1475—1517) — испански конкистадор; пръв пресича в 1513 г. Панамския провлак и достига на 29.9.1513 г. Тихия океан, наричан от него „Южно море“.
Ернан Кортес (1485—1547) — испански конкистадор, идалго. Взел участие в многобройни „експедиции“ с цел плячкосване и ограбване на индианското население. Покорил ацтеките с ужасен терор и през 1522 г. бил назначен като губернатор и генерал-капитан на Нова Испания (Мексико и част от Центр. Америка).
Франсиско Писаро (1478—1541) — испански конкистадор. Покорил окончателно Перу в 1535 г. и обявил Лима за нейна столица.

22. *Свети Тома неверни* — според евангелието (общото название на първите четири книги от Новия завет на библията) той е бил един от дванадесетте апостоли (ученици) на Исус Христос. Той заявил, че не вярва във възкръсването на Христос, докато не докосне с пръсти раните му.
23. *Конкистадори* (исп. conquistador — завоевател) — участници в испанските завоевателни походи в Централна и Южна Америка в края на XV—XVI в., които започнали с откриването на американския континент, отличили се с жестокост и насилие, покоряване и изстребление на племена и народи, заграбване на земи, злато и др.
24. *Мигел Сервет* (1509 или 1511—1553) — испански прогресивен мислител и учен от епохата на Възраждането. Изучавал математика, право, медицина. Пръв изказал правилно схващане за белодробния кръг на кръвообращението. Преследван от инквизицията заради критиката на догмите на християнството, той работи в Италия, Германия, Франция, но в Женева е заловен по заповед на Калвин и изгорен на кладата.
25. *Жан Калвин* (1509—1564) — виден деец на Реформацията, основател на ново направление в протестантството — „калвинизъм“. Установил се в Женева, той станал диктатор и въвел строг надзор над поведението и живота на гражданите. Проявявал крайна религиозна нетърпимост към католиците и сектантите.
26. *Епископ Бартоломе Лас Касас* (1474—1566) — испански историк, провъзгласен за епископ на Мексико в 1544 г. Под впечатлението от масовото избиване на индианците той става техен пламенен защитник. Главният му труд като историк „Всеобща история на Индия“ остава недовършен, но той съдържа на базата на посмъртните архиви на Колумб най-важните източници на историята на откриването на Америка и нейната ранна колонизация.
27. *Алонсо де Охеда*. Около личността и делото на Алонсо де Охеда в последно време в нашия печат се появиха няколко сензационни статии (особено съкратеният текст на монографията „Защо твърдим, че Алонсо де Охеда е българин на испанска служба?“ от Иван Димитров, в. „Труд“, бр. 200, 201 и 203 от 1982 г.), които освен допълнителните крайно интересни сведения прилагат богат доказателствен материал в подкрепа на тезата, че великият мореплавател, откривател на Америка, създател на първия европейски град в Новия свят е в същност българинът Драган Охридски.
28. *Ерера-и-Тордесиас Антонио Ерера* — испански историк. Негов труд е „Всеобща история на кастилските деяния на островите и ма-

- териците на Морето-океан“ в четири тома (Мадрид, 1601—1615).
29. *Монтесума* — върховен вожд на царството на ацтеките по време на покоряването му от Кортес. Действувал по указание на конкистадорите, но бил убит от въстаналите ацтеки в 1520 г.
 30. *Франсиско Бобадила* — испански дворянин, който в 1500 г. пристига в Хаити по заповед на краля, за да арестува Колумб и братята му и ги върне обратно в Испания.
 31. *Ралф Уолдо Емерсън* (1803—1882) — северноамерикански философ-идеалист.
 32. *Антонио Франческо Пигафета* — италиански дворянин, участник в първата околосветска експедиция на Магелан. В книгата си „Първо пътешествие около земното кълбо“ той описал това пътуване от запад към изток (1519—1522), при което била установена кръглата форма на Земята и единството на Световния океан.
 33. *Диего Колон* — най-големият син на Христофор Колумб и негов наследник, по-късно вицецрал на Западна Индия.
 34. *Висенте Пинсон* — испански мореплавател, който пръв достигнал бреговете на Бразилия през януари 1500 г. и след това открил устието на река Амазонка.
 35. *Диего Лене* — испански мореплавател, достигнал източната част на Бразилия в средата на февруари 1500 г.
 36. *Алберто Маняги* — италиански историк, автор на книгата „Америго Веспучи“ в два тома, издадени в Рим (1924).

Съдържание

Митарствата на едно име

5

Америго

17

Историческа обстановка

20

Безсмъртие за тридесет и две страници

33

Новооткритият свят получава име

47

Великият спор започва

62

Документите се намесват

80

Кой е бил Веспучи?

90

Допълнителни бележки на преводача

111

Стефан Цвайг

АМЕРИГО

немска

Преводач
Нона Тонева-Радева
Редактор
Мая Долапчиева
Художник
Кремена Филчева
Худ. редактор
Лили Радева
Техн. редактор
Лиляна Коларова
Коректор
Милка Белчева

Дадена за набор на 20.VII.1983 г.
Подписана за печат на 28.XII.1983 г.
Излязла от печат през март 1984 г.
Печатни коли 7,50 Издателски коли 4,86
Условно издателски коли 4,86
Формат 70/100/32
Издателски №25998
Цена 0,47 лв.
КОД 02/95326 25132/2421-10-84

Държавно издателство
„Наука и изкуство“
София

Набор
ЕЦФН
София

Отпечатано
Държавна печатница
„Васил Александров“
Враца

Цена 0,47 лв.